

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra sociologie

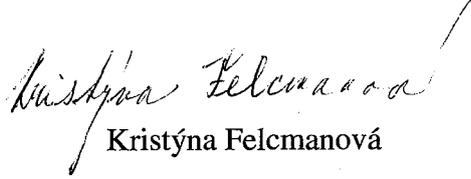
**Integrace českých emigrantů do německé
společnosti**

Kvalitativní sociologický výzkum

Praha 2007

Kristýna Felcmanová
Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.


Kristýna Felcmanová

Děkuji především všem „německým Čechům“, kteří mi poskytli rozhovor nebo kteří se mnou jinak spolupracovali na výzkumu, který je hlavní součástí této práce. Moc si vážím jejich ochoty věnovat mi čas a podělit se se mnou o své životní zkušenosti často velmi osobního rázu. Bez nich by tato práce opravdu nikdy nevznikla. Dále bych chtěla poděkovat všem dalším, kteří mi s realizací výzkumného záměru pomohli, jmenovitě p. doc. PhDr. Jiřímu Buriánkovi, CSc., za odborné zaštitění, Jiřímu a Jakubovi Felcmanovým za pomoc při vyřizování formálních náležitostí, Filipu Novákovi za jazykové korektury a Martinu Jílkovi za mnohé odborné rady, ale hlavně za to, že to se mnou vydržel. Děkuji také děkanovi Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a stipendijní komisi, že mi umožnili zúčastnit se jednosemestrálního studijního pobytu v rámci programu Socrates/Erasmus na Universität Hamburg a týdenního studijního pobytu v Berlíně, během nichž jsem mohla provést sběr dat ke kvalitativnímu výzkumu a během nichž tak vznikla značná část této práce.

Obsah

1.	Úvod	5
2.	Teorie mezinárodní migrace	6
2.1	Základní pojmy	6
2.2	Základní charakteristiky mezinárodní migrace	11
2.2.1	<i>Rozhodování o migraci</i>	11
2.2.2	<i>Charakteristiky migranta</i>	14
2.2.3	<i>Příčiny mezinárodní migrace</i>	14
2.3	Sociologické aspekty mezinárodní migrace	17
2.3.1	<i>Klasické otázky sociologie migrace</i>	17
2.3.2	<i>Teorie integrace Hartmuta Essera a Alejandra Portese</i>	23
2.3.3	<i>Sociologie migrace dnes - občanství, globalizace a transnacionalismus</i>	28
3.	Česká emigrace	31
3.1	Nejvýznamnější vlny české emigrace	31
3.2	Některé základní údaje vztahující se k české emigraci do Německa	35
4.	Integrace českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti – kvalitativní sociologický výzkum	36
4.1	Základní otázky a metodické zázemí výzkumu	36
4.2	Předpoklady pro integraci českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti	41
4.2.1	<i>Předpoklady pro integraci ze strany přijímající společnosti</i>	43
4.2.2	<i>Předpoklady ze strany etnické skupiny emigrantů</i>	48
4.3	Integrace českých „posrpnových“ emigrantů na různých rovinách společnosti	52
4.3.1	<i>Zařazení do kulturního systému přijímající společnosti – část I.: Jazyková socializace</i>	52
4.3.2	<i>Zařazení do strukturálních rámců společnosti</i>	58
4.3.3	<i>Zařazení do kulturního systému přijímající společnosti – část II.</i>	64
4.3.4	<i>Interakce a identifikace</i>	84
5.	Závěr	87
6.	Literatura	90

1. Úvod

Mezinárodní migrace nabyla v poslední době takového rozsahu, že někteří autoři hovoří o současné době dokonce jako o „ěře migrace“¹. Vzhledem ke globálním podmínkám (volnosti pohybu pracovních sil) a demografické situaci západního světa (stárnutí obyvatelstva, za jehož možné řešení je mezinárodní migrace pokládána) se dá očekávat, že její rozsah, a tedy i význam, se bude i nadále zvyšovat. Stále více lidí bude hledat obživu a místo k žití mimo hranice své domovské země. Stále více lidí se bude muset učit žít společně s lidmi jiné národnosti, jiné kultury nebo jiného náboženského vyznání. Jednou z nejdůležitějších otázek mezinárodní migrace přitom bude otázka zařazení imigrantů do přijímající společnosti.

Na poli vědy i praktické mezinárodní politiky se již delší dobu vede rozsáhlá debata o tom, jak by integrace imigrantů do přijímající společnosti měla probíhat, aby se imigranti zařadili mezi většinovou populaci jako rovnocenní občané, ale aby přitom nebyly potlačovány znaky země jejich původu.

Cílem této práce je popsat, jak se integrovali čeští emigranti komunistické éry, nejvýznamnější emigrační vlny naší novodobé historie, do německé společnosti.

Samotným výsledkům kvalitativní studie předchází uvedení základní terminologie migračních studií a základních sociologických teorií, které řeší otázky integrace imigrantů do přijímající společnosti. Na závěr teoretické části je nastíněn vývoj české emigrace.

Následná empirická část vychází ze dvou teoretických modelů integrace imigrantů H. Essera a A. Portese, které jsou aplikovány na konkrétní případ českých imigrantů v Německu. V první části jsou

¹ Castles, S., Miller, M. J.: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan, 1998. Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, str. 9826. Nešpor, Z. R.: „České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium.“ *Soudobé dějiny* 2, 2005. Schmitter Heisler, B.: „The Sociology of Immigration: From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena.“ In Brettell, C. B., Hollifield, J. F.: *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York and London: Routledge, 2000, s. 84.

v návaznosti na teorii integrace A. Portese popsány objektivní předpoklady integrace českých emigrantů do německé společnosti a v druhé části je podle teorie H. Essera popsán samotný způsob jejich integrace. Pomocí série hloubkových rozhovorů bylo zjišťováno, jaké místo ve výše zmíněných dvou teoretických modelech případ české emigrace do Německa zaujímá.

2. Teorie mezinárodní migrace

2.1 Základní pojmy

Migrace se obecně definuje jako *přestěhování do jiného místa*, přičemž nezáleží na tom, jak daleko se stěhujeme (přestěhování z jednoho bytu do druhého na stejném patře domu je podle této definice považováno za stejný akt migrace jako přestěhování z jednoho konce světa na druhý), ani zda se stěhujeme dobrovolně či nedobrovolně, ale přestěhování musí trvat *určitou minimální dobu*². Pohyby lidí uvnitř i přes hranice států, které nejsou zamýšleny na delší dobu (např. pracovní cesty, turismus), tedy do této definice nespádají.

Rozlišujeme tzv. *vnitřní* a *mezinárodní* (neboli zahraniční) migraci. Zatímco pojem *vnitřní* migrace představuje přestěhování v rámci

² Tato minimální doba přitom není nikde přesně stanovena. Většinou si ji jednotlivé země nebo organizace určují samy a rozdělují pak podle ní imigranty do různých kategorií (např. v Austrálii rozlišují mezi stálými imigranty, dlouhodobými dočasnými imigranty, kteří zůstávají v zemi déle než jeden rok, a krátkodobými dočasnými imigranty (Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, s. 9825). Podle definice Organizace spojených národů je za tuto dobu považován minimálně jeden rok (Nešpor, Z. R.: „České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium.“ *Soudobé dějiny* 2, 2005, s. 247). Z pohledu sociologie není přesné určení této minimální doby zásadní. Rozhodující podmínkou, která odlišuje emigranty od turistů nebo studentů a dočasných pracovníků, je, že emigranti se v nové zemi usazují na tak dlouhou dobu, že už nejsou pokládáni (ani sami sebe nepokládají) za „návštěvníky“, kteří se po čase zase vrátí domů, ale stávají se z nich „spoluobčané“ (bez politického významu v tom smyslu, že by museli skutečně získat státní občanství), kteří se musí do nové společnosti nějakým způsobem zapojit a kteří se musí s novou zemí „sžít“.

jednoho státu, podmínkou *mezinárodní* migrace je pohyb přes hranice státu.

Přestože základní charakteristiky vnitřní a mezinárodní migrace jsou stejné (obě zahrnují místo původu, místo určení a tzv. intervenující proměnné, neboli překážky, které vstupují do procesu rozhodování a posléze i do samotného průběhu migrace, jako např. vzdálenost přestěhování) a někteří vědci se proto domnívají, že jevy vnitřní a mezinárodní migrace lze studovat společně, já se ve své práci budu zabývat výhradně mezinárodní migrací, a to vzhledem k důležitým změnám kulturního a sociálního prostředí, které vždy doprovází mezinárodní migraci, ale které se v případě vnitřní migrace objevují jen v omezené míře (např. při přechodu z venkova do města).

Na zahraniční migraci se dá nahlížet jako na *emigraci* (vystěhování ze země původu) a *imigraci* (přistěhování do země určení). Zvláštním (dalším) případem migrace je *reemigrace*, která zahrnuje návrat emigrantů do země původu po dlouhodobém pobytu v zahraničí³. Někdy je tato kategorie rozšiřována i na potomky emigrantů⁴ – rozhodující je v tomto případě etnická příslušnost migrantů. Ti se *de facto* vrací do země svého původu, aniž by před tím sami zažili zkušenost emigrace.

V návaznosti na toto rozlišení migrace dále používáme označení osob, které migrují – jedna a tatáž osoba je zároveň emigrantem (z pohledu země původu, tedy např. čeští emigranti, kteří odešli do Německa) i imigrantem (z pohledu přijímající země, tedy např. imigranti žijící v Německu, kteří pocházejí z Čech).

Ve společenskovedních disciplínách jsou pojmy emigrant a imigrant používány pro označení všech osob, které překročí na určitou minimální dobu hranice své země, a to bez rozdílu jejich emigračních motivů i okolností přechodu hranic. I já je proto budu používat v tomto

³ Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, s. 9825.

⁴ Nešpor, Z.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 10.

*hodnotově neutrálním a obecném významu, přestože je mi známo, že mnozí lidé, kteří do této kategorie spadají, se v některých případech za emigranty osobně nepovažují. Při svém výzkumu jsem se s touto problematikou rozporu mezi vědeckým označením a subjektivním zařazením zainteresovaných jedinců setkala hned několikrát. Poprvé to bylo u emigrantů, kteří naši zemi opustili po r. 1948 z politických důvodů. Ti se odkazují k pobělohorskému náboženskému exilu, své osudy spojují s osudy osobností, jako byl např. J. A. Komenský, a přísně se definují jako *exulanti*. Tímto označením chtějí zdůraznit, že oni neemigrovali, ale byli *donuceni k odchodu do exilu*. Oproti tomu emigrantem je pro ně ten, kdo opustil zemi čistě ze zjištěných důvodů. Označení emigrant má pro ně tudíž silné negativní konotace, v některých případech jej považují dokonce za urážku a nechtějí s ním být za žádných okolností spojováni. (Podle slov jednoho exulanta existují i extrémní případy emigrantů, jak je sám nazývá, kteří odešli do Afriky v době, kdy ještě existovaly silné sociální rozdíly mezi bělošským a černošským obyvatelstvem, aby tam díky barvě své kůže snadno a rychle získali vysoké sociální postavení. Vzhledem k této zkušenosti považuje označení emigrant za nadávku a nechce, aby někdy bylo jeho jméno s emigranty spojováno.)*

Podobně se proti označení emigrant ohrazují někdy lidé, kteří byli během komunistické éry ze země legálně vystěhováni, nebo ženy provdané za cizince, které své muže po svatbě do zahraničí legálně následovaly. Oba tyto typy lidí zpravidla vnímají svou situaci jako odporující stereotypu emigranta coby politicky stíhaného člověka, který se za hranice musel „prostřílet“, a proto se za emigranty nepovažují. Přesto jsou podle výše uvedené definice, která odhlíží od motivů a samotných okolností přechodu hranic, emigranty. Z hlediska sociologie migrace – která se soustředí na otázky integrace imigrantů do přijímající společnosti – se totiž jejich postavení v cílové zemi vůči postavení těch „klasických“ emigrantů nijak zásadně neliší. Ať už přišli do země z jakýchkoli důvodů (ekonomických, politických či jiných) a jakoukoli cestou (legálně či ilegálně), problémy a sociální skutečnosti, s kterými se tam setkávají a s kterými se musejí vyrovnat, jsou pro všechny stejné.

K životu v nové společnosti mají jiné „výchozí podmínky“, ale samotný průběh jejich integrace už je na motivech a okolnostech emigrace nezávislý⁵.

Různé vědní disciplíny se při studiu migrace soustředí na různé otázky. Sociologie se věnuje především důsledkům migrace. Zkoumá, co se děje s emigrantem po příchodu do hostitelské společnosti, jakým způsobem (a pokud vůbec) se proměňuje jejich životní způsob, jejich zvyky, normy a obyčeje⁶. V souvislosti s tím se ústředním termínem sociologického přístupu ke studiu migrace stává *integrace* imigrantů do přijímající společnosti. Jelikož integrace bude také hlavním pojmem této práce, dovoluji si zde uvést její terminologické upřesnění. *Integrace*⁷ (z lat. integer = neporušený, úplný, celý) znamená proces začlenění (včlenění, zapojení, zařazení) emigranta do hostitelské společnosti, bez jakéhokoli bližšího určení, jak tento proces probíhá a jaká je jeho výsledná podoba (jak bude uvedeno dále, podob integrace existuje více). Často je tento pojem zaměňován s pojmem *asimilace*⁸ (z lat. assimilatio = připodobnění), jež v sobě obsahuje nutnost *přizpůsobení se* většinové společnosti. „Plná asimilace znamená inkorporaci nových členů do dané společnosti tak, že nejsou odlišitelní od ostatních, „původních“ členů společnosti.“⁹ Asimilace představuje tedy jakési splynutí s majoritní skupinou a je často uváděna do opozice k představě multikulturní společnosti, kde jsou kulturní, etnické a náboženské odlišnosti respektovány. *Integrace* je pojem nadřazený pojmu *asimilace*. Integrace může mít mnoho podob a asimilace, jakožto plné přizpůsobení jedince většinové společnosti, je jen jednou z nich.

⁵ Viz např. Nešpor, Z. R.: „České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium.“ *Soudobé dějiny* 2, 2005, s. 247.

⁶ Rabušic, L., Burjanek, A.: *Imigrace a imigrační politika jako prvek řešení české demografické situace?* 2003, s. 29. Dostupné z:

<http://www.vupsv.cz/Rabusici_migracni_politika.pdf>

⁷ V anglicky psané literatuře se používá v tomto významu pojem *Integration* nebo *Incorporation*, v německy psané literatuře potom nejčastěji pojem *Eingliederung*.

⁸ V anglicky psané literatuře se používá výhradně pojem „Assimilation“, v německy psané literatuře pak můžeme najít pro tento pojem synonyma „Angleichung“ nebo „Anpassung“.

⁹ Maříková, H., Petrušek, M., Vodáková, A. (eds.): *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, s. 108.

H. Esser¹⁰ definuje v souvislosti s interetnickou problematikou pojem *asimilace* jako:

„Přizpůsobení“ se jedince, resp. skupiny, v jistých ohledech „standardu“ dominantní společnosti, neboli, velmi zjednodušeně, více či méně nucenou homogenizaci obyvatelstva s povinností převzetí kulturní, náboženské a etnické identity většinové společnosti¹¹.

Mezi laickou veřejností se také vyskytuje představa, že určující podmínkou *asimilace* je její *vynucenost*. Tato představa je však mylná. Např. u českých emigrantů žijících v Německu došlo v některých případech přímo k „přeasimilování“ - tato přehnaná asimilace se vyznačovala urputnou snahou „zapadnout“ do německé společnosti (emigranti odmítali mluvit česky, a to i se svými dětmi, vyhýbali se jakékoli společnosti Čechů a k „češství“ se ani jinak nehlásili) - pro které se však emigranti rozhodli zcela vědomě a dobrovolně, a to z toho důvodu, že se obávali, že politické podmínky v Čechách už se nikdy nezmění a oni už se do Čech nikdy nebudou moci vrátit.

Pojmy integrace a asimilace jsou také často zaměňovány s pojmem *akulturace* (z lat. a = při; cultus od colore = pěstovat). Na rozdíl od pojmů integrace a asimilace, které předpokládají začlenění nebo dokonce rozplynutí se jedince do *všech struktur* společnosti (podle teorie T. Parsonse by bylo možné vyjádřit tyto pojmy jako začlenění jedince do všech čtyř subsystémů sociálního systému - ekonomického, kulturního, politického a právního), pojem *akulturace* se omezuje jen na jeden ohled začlenění člověka do společnosti – začlenění do kulturního systému. Pojem *akulturace* tedy představuje přizpůsobení se migrantů kultuře přijímající společnosti a používá se především v psychologii ke

¹⁰ Esser, H.: Welche Alternativen zur „Assimilation“ gibt es eigentlich? *IMIS – Beiträge* 23, 2004, s. 45.

¹¹ Ibid.: „Assimilation bedeutet im Zusammenhang interethnischer Beziehungen zunächst ganz allgemein die „Angleichung“ der Akteure bzw. Gruppen in gewissen Eigenschaften an einen „Standard“. In einem, manchmal auch bewusst zur Abwehr vorgetragenen, naiven Verständnis wird dabei oft die – mehr oder weniger erzwungene und auferlegte – Homogenisierung einer Bevölkerung und die Aufgabe kultureller, religiöser und ethnischer Identitäten gemeint.“

zdůraznění psychosociálních následků přechodu z jedné kultury do druhé (často je zmiňován v souvislosti s pojmem „akulturační stres“).

Já, jak bude ještě rozvinuto dále, se budu ve své práci zabývat v návaznosti na zmíněnou teorii T. Parsonse právě způsobem integrace českých emigrantů do jednotlivých společenských subsystémů.

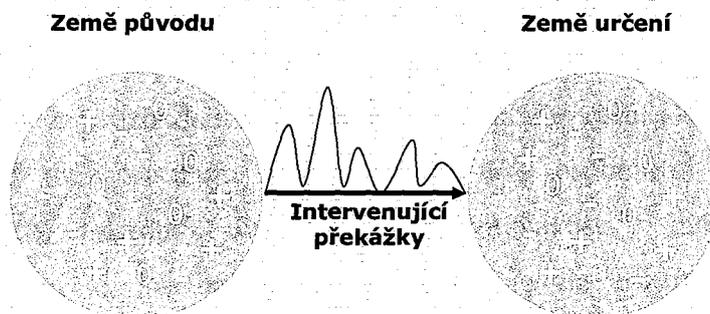
2.2 Základní charakteristiky mezinárodní migrace

2.2.1 Rozhodování o migraci

Za hlavní faktory vstupující do rozhodování o migraci považuje Everett S. Lee¹²: 1. faktory spojované se zemí původu (mateřskou, vysílající zemí), 2. faktory spojované se zemí určení (přijímající, hostitelskou, „novou“, cílovou zemí), 3. intervenující překážky a 4. osobnostní faktory. Zatímco první tři sady faktorů (zobrazeny schématicky na obrázku 1) jsou racionální povahy, osobní faktory označujeme jako iracionální.

¹² Lee, E. S.: „A Theory of Migration.“ *Demography* (3) 1, 1966, s. 49-52.

Obr. 1. Faktory země původu, země určení a intervenující překážky vstupující do procesu migrace



Zdroj: Lee, E. S.: „A Theory of Migration.“ *Demography* (3) 1, 1966, s. 50.

Faktory spojované se zemí původu a zemí určení jsou jednak ty, které „drží“ jedince na místě, které je přitahují (tzv. pull faktory), a jednak ty, které je odpuzují (tzv. push faktory). Tyto faktory jsou na diagramu označeny znamínky + a -. Faktory označované jako 0 jsou faktory, které, ačkoli na některé jedince působí pozitivně a na jiné negativně, mohou být pro další emigranty nevýznamné.

Faktory většinou ovlivňují rozhodnutí jedinců stejně (např. příznivé podnebí působí většinou na jedince pozitivně, zatímco nepříznivé je odrazuje), ale některé mohou působit na jedince odlišně (např. dobrý školský systém ocení rodiče s malými dětmi, zatímco bezdětní majitelé nemovitostí jej mohou považovat za nevýhodný vzhledem k vysokým daním, které takový systém vyžaduje, a svobodný muž bez majetku má na kvalitě školského systému zcela podružný zájem).

Jak je patrné, pro každého (potenciálního) migranta jsou „pro“ a „proti“ jiná, podstatná totiž není skutečná povaha faktorů země původu a

2.2.2 Charakteristiky migranta

Everett S. Lee ve své stati¹³ dále uvádí zobecnění týkající se charakteristik migranta. Zřejmě nejdůležitější jsou tato:

1. Migrace je selektivní (což znamená, že emigruje pouze určitá část populace), přičemž jako pozitivně selektovaní bývají označováni ti, kteří reagují primárně na „plus“ faktory v zemi určení (nepociťují bezpodmínečnou potřebu emigrace, spíše jdou „za lepším“, např. vysoce kvalifikovaní pracovníci, kteří jinde získají lepší pracovní nabídku), a jako negativně selektovaní bývají označováni ti, kteří reagují primárně na „minus“ faktory v zemi původu (zejména uprchlíci).

2. Migrace je závislá na fázích životního cyklu, neboli, některé fáze jsou pro migraci příznivější než jiné (např. svobodní lidé, kteří právě ukončili svá studia, jsou více náchylní k migraci než lidé s rodinnými závazky a jistým zaměstnáním).

3. Z demografického hlediska mívají migranti charakteristiky hraniční mezi populací země původu a země určení (ještě před tím, než migrují, mají tendenci získat některé charakteristiky země určení, zároveň však nikdy úplně neztratí charakteristiky populace své mateřské země, patrně je to např. u počtu dětí nebo vzdělání).

2.2.3 Příčiny mezinárodní migrace

K trvalému opuštění své rodné země vedou jedince různé důvody, na které lze nahlížet z různých pozic.

Na základní rovině lze rozlišit dvě skupiny důvodů vedoucích k migraci – důvody ekonomické a důvody neekonomické (nejčastěji kvůli sjednocení rodin, uprchlictví před válkou nebo před politickým nebo náboženským pronásledováním). Podle těchto příčin bývají

¹³ Lee, E. S.: „A Theory of Migration.“ *Demography* (3) 1, 1966, s. 56-57.

migranti (především imigrační politikou z důvodů státní kontroly¹⁴) rozdělováni do sedmi kategorií¹⁵:

1. *Dočasní pracovní migranti* – ti, kteří emigrují na omezenou dobu za prací, aby část vydělaných peněz posílali domů (*remittances*)¹⁶.

2. *Vysoce kvalifikovaní migranti* (manažeři, obchodníci, vědci apod.).

3. *Rodinní příslušníci*, neboli ti, kteří následují v emigraci své příbuzné (family réunion).

4. *Reemigranti* (definice viz výše).

5. *Uprchlíci (refugees)* „definovaní podle Ženevské konvence z r. 1951 jako lidé, kteří pobývají mimo svou mateřskou zemi a kteří se nechtějí nebo nemohou vrátit kvůli odůvodněnému strachu z pronásledování kvůli rase, národnosti, členství v určité sociální skupině nebo kvůli politickému názoru“¹⁷.

¹⁴ Do různých tříd jsou imigranti zařazováni podle toho, zda splňují nebo nesplňují určitá kritéria stanovená imigrační politikou pro vstup do země.

¹⁵ Zpracováno dle Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, s. 9825.

¹⁶ V ekonomii a migrační politice se tyto imigranti sledují z důvodu zjištění efektu jejich působení na hostitelskou i vysílající společnost. Z hlediska vysílající společnosti je nejdůležitější otázkou, zda migrace přispívá nebo naopak brzdí ekonomický rozvoj vysílající země, neboli zda negativní efekty emigrace - jak bylo již zmíněno, z ekonomických důvodů odcházejí ze země zpravidla „pozitivně selektovaní“ jedinci, tedy ti vysoce kvalifikovaní, mluvíme v tomto případě o tzv. fenoménu „brain drain“ (česky „odliv mozků“) - převáží nad pozitivními efekty takové emigrace (znalosti a dovednosti získané v zahraničí zvýší produktivitu a odbornost pracovníka po jeho návratu do vlasti a zároveň výše zisku převedeného z imigrační do emigrační země převáží nad výší investic, které byly do migranta vloženy během jeho výchovy). Z pohledu přijímající země je pak nejdůležitější, zda imigranti po splnění svého „úkolů“, pro který do země přišli (např. využití pracovní nabídky v době podzaměstnanosti přijímající země), se vrátí zpátky, nebo zda jejich imigrace povede k jejich usazení, utvoření etnické komunity, a tedy k novým formám etnické a kulturní rozmanitosti. Tato „dočasná pracovní migrace“, tedy pod podmínkou, že ve skutečnosti je opravdu dočasnou, tedy že se po čase migranti opravdu vrátí do své země původu, nestojí v zájmu sociologie, a to z toho důvodu, že nestaví imigranta do pozice, že se musí integrovat do přijímající společnosti, což je jednou ze základních otázek sociologie migrace. „Dočasný“ migrant se totiž více méně může v cílové zemi chovat tak, jak je zvyklý ze své země původu (stejně jako jakýkoli jiný turista nebo stážiště), aniž by při tom narážel na odpor přijímající společnosti (musí se samozřejmě pohybovat v mezích zákona, aby nebyl perzekuován, ale tím jeho „povinnosti“ končí), protože ta se k němu staví také jen jako k dočasnému návštěvníkovi, který stejně za čas zemi opustí, a proto se s ním nemusí žádným způsobem „učit sžívat“.

¹⁷ Citováno dle Rabušic, L., Burjanek, A.: *Imigrace a imigrační politika jako prvek řešení české demografické situace?* 2003, s. 13. Dostupné z: http://www.vupsv.cz/Rabusic_Imigracni_politika.pdf

6. *Žadatelé o azyl (asylum-seekers)*, kteří utíkají ze své mateřské země, ale kteří možná nesplňují striktní kritéria stanovená Ženevskou konvencí.

(Dosud uvedené kategorie migrantů spadají do rámců legální migrace.)

7. *Nelegální imigranti (undocumented or illegal migrants)*, neboli ti, kteří vstupují do země zpravidla za prací, avšak bez nutného pracovního nebo jiného povolení.

Podle dalšího možného přístupu jsou příčiny migrace rozdělovány podle toho, na jaké úrovni – makro, mezo nebo mikro – jsou vyvolávány.

Na makro úrovni jsou příčiny migrace vysvětlovány z pozic mocenských organizací, jako je stát, trh nebo mezinárodní organizace. Tyto organizace mohou podnítit vznik migrace, mohou migraci regulovat, nebo jí naopak svými opatřeními účinně bránit. Např. dočasná pracovní migrace do Německa 60. let byla iniciována státem z důvodu podzaměstnanosti, z opačných důvodů pak ve stejné zemi byla v 90. letech vydávána různá vládní nařízení omezující vstup imigrantů do země.¹⁸

Naopak na mikro úrovni jsou příčiny mezinárodní migrace vysvětlovány jako osobní, individuální rozhodnutí jedinců (jedinec migruje z vlastního popudu).

A konečně na mezo rovině „vstupují do hry“ sociální skupiny (nejčastěji rodiny, domácnosti nebo etnické komunity) – vychází se při tom z toho, že podnět k migraci není zavdáván ani státem (nebo jinou mocenskou organizací), ani nevychází čistě z rozhodnutí jedince, ale rozhodnutí k migraci je utvářeno vždy uvnitř rodiny nebo jiné sociální skupiny.

¹⁸ Volně podle Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001, str. 9826.

2.3 Sociologické aspekty mezinárodní migrace

Mezinárodní migrace, ať už ji sledujeme z pozice vysílající nebo přijímající země, je komplexním jevem, který zasahuje do všech sfér života společnosti. Ovlivňuje ekonomický i demografický vývoj společnosti, sociální klima i prožívání zainteresovaných jednotlivců. Podle toho, jakou oblast společenského života postihuje, je potom migrace zkoumána příslušnými vědními disciplinami – ekonomikou, demografií, sociologií, antropologií, historií, psychologíí a politikou, přičemž každá z těchto disciplin uplatňuje při jejím výkladu své zvláštní přístupy a soustředí se na specifické sady otázek.

Centrálním tématem mé práce jsou otázky integrace imigrantů do přijímající společnosti, které patří do širšího rámce sociologického zkoumání mezinárodní migrace. Na tomto místě bych však chtěla zdůraznit, že žádné z aspektů migrace (ať už sociologické nebo jiné) se nedají zkoumat izolovaně od ostatních a že nutností studia mezinárodní migrace je tedy interdisciplinární přístup. Z toho důvodu jsem se při studiu migrace zajímala také o její historii a dále především o její ekonomická a demografická vysvětlení a při své analýze jsem se snažila zohlednit i tyto perspektivy.

2.3.1 Klasické otázky sociologie migrace

V centru pozornosti sociologické teorie i výzkumu mezinárodní migrace stojí už od jejích počátků ve 20. a 30. letech 20. století, kdy se imigrací začali systematicky zabývat představitelé chicagské sociologické školy, otázky *důsledků imigrace*. Sociologové zkoumají především, co se děje s imigranty po příchodu do přijímající společnosti,

jak probíhá proces jejich integrace a také jaký vliv mají na ekonomický, sociální a politický život této společnosti¹⁹.

Přestože základní otázky studia migrace zůstaly stejné, od té doby, kdy zakladatelé chicagské sociologické školy vyvinuli první teorii důsledků imigrace, ve které postulovali *asimilaci* jako jediný možný konečný výsledek integrace imigrantů do společnosti, se pojetí a chápání důsledků imigrace značně proměnilo.

Velký zlom v tomto pojetí představoval nástup tzv. *nové migrace*. V 60. letech 20. století se hlavní migrační proudy, směřované doposud do USA a dalších „klasických“ imigračních zemí (Kanady, Austrálie, na Nový Zéland a do Argentiny), přesunuly do Evropy a migrující malé skupinky a oddělené rodiny nahradily velké komunity emigrantů. Příslušníci této „nové“ migrace nebyli na rozdíl od imigrantů předchozích období „asimilačně“ orientováni, ale svoji kulturní a etnickou odlišnost zdůrazňovali a snažili se ji udržet i v dalších generacích imigrantů. V této situaci se teorie asimilace ukázala jako nevyhovující a na její místo se začaly hledat jiné teorie, které by počítaly s více možnými způsoby integrace imigrantů do společnosti.

V 80. letech se pak s rozšířením migrace do dalších částí světa a tedy s prohlubujícím se charakterem migrace coby globálního fenoménu začaly do jejího studia zapojovat srovnávací a globální perspektivy a ústředními tématy se staly pojmy *transnacionalismus* a *postnacionální občanství*.

Na následujících řádkách bude vývoj sociologické teorie a její současný stav vyložen podrobněji.

¹⁹ Schmitter Heisler, B.: „The Sociology of Immigration: From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena.“ In Brettell, C. B., Hollifield, J. F.: *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York and London: Routledge, 2000, s.77.

Imigrace a integrace imigrantů

Jak bylo již zmíněno, téma důsledků imigrace a především integrace imigrantů do hostitelské společnosti je ústředním tématem sociologické teorie migrace již od jejích počátků. Robert Park a Ernest Burgess, zakladatelé chicagské sociologické školy, byli společně s W. I. Thomasem a Florianem Znanieckim²⁰ prvními, kdo se těmito otázkami zabývali. R. Park představil v r. 1921 svůj asimilační model, jehož podstatou byl tzv. „race relations cycle“. Podle něj prochází skupiny imigrantů (a v obecné rovině i národnostní a rasové skupiny) při procesu integrace do přijímající společnosti čtyřmi fázemi: první fází je *kontakt* s původními obyvateli přijímající společnosti, následuje *soupeření* a *konflikt*, kdy si soupeřící strany uvědomí, jaké jsou jejich cíle, a začnou se vnímat jako nepřátelé, tento boj se časem změní na *akomodaci*, tj. imigranti si na život v přijímající společnosti navyknou, usadí se a začnou se většinové společnosti přizpůsobovat, a následně vyústí v *asimilaci*, tedy skupiny imigrantů se na závěr celého procesu integrace zcela rozplynou v majoritní společnosti.

Tento model asimilace představoval pro sociologii dominantní sociologické paradigma až do konce 60. let, kdy byl podroben ostré kritice jak v americkém prostředí, tak také nově v Evropě, kam se zájem o otázky integrace společně s nástupem „nové“ migrace rozšířil. Ve Spojených státech, podobně jako v Evropě, se začalo ukazovat, že ne všichni emigranti se postupně posouvají na horní příčky zaměstnanecké hierarchie a ne všichni emigranti ztrácejí postupně svou kulturní odlišnost, aby ji na konec zcela rozpustili v dominantní kultuře. Asimilační model byl prohlášen za nevyhovující nové empirické realitě a jeho místo zaujaly nové teorie, které předpoklad jednotného procesu integrace vedoucího v několika krocích k asimilaci všech imigrantů nahradily předpokladem koexistence různých modelů integrace, které produkují řadu možných výsledných podob zařazení imigrantů do společnosti.

²⁰ Ti vydali k této problematice vlivnou práci „Polský rolník v Evropě a Americe“.

Integrace imigrantů v USA: etnické enklávy a niky

V americké sociologii se objevil nový názorový proud, který do protikladu k představě asimilace postavil jako zvláštní způsob integrace imigrantů do přijímající společnosti naopak uzavření imigrantů do *etnických komunit*, přičemž základem a jednotícím prvkem těchto etnických společenství (nazývaných také enklávy nebo niky) nebylo společné náboženství nebo kultura, ale společné *pracovní uplatnění*.

Mezi průkopníky nového přístupu ke studiu integrace imigrantů patří Edna Bonacich se svým *middleman minority* modelem a Ivan Light, který navrhl *ethnic entrepreneur/ethnic economy* model. Mezi novější práce se pak řadí *ethnic enclave economy* model Alejandra Portese a *ethnic niche* model Rogera Waldingera.

Na základě dlouhodobého zkoumání skupin čínských, japonských a židovských imigrantů, u kterých bylo známé jejich vysoké zastoupení ve sféře maloobchodního podnikání, sestavila E. Bonacich tzv. *Middleman Minority Theory*. Podle této teorie je hlavní příčinou postavení imigrantů jako maloobchodníků jejich vyloučení z hlavního proudu zaměstnanosti, přičemž Bonacich poukazuje na jejich zvláštní třídní postavení mezi velkovýrobci a spotřebiteli.

Ivan Light považuje ve svém *Immigrant (Ethnic) Entrepreneur* modelu za veškerou podstatu „etnického“ podnikání tzv. reaktivní solidaritu, která neexistovala před emigrací a která se mezi emigranty utvořila právě až na základě společně sdíleného osudu.

Na konci 80. let 20. století vytvořil A. Portes se svými spolupracovníky a žáky *ethnic enclave economy model*. Na rozdíl od předchozích dvou konceptů vychází tento model z teorie duálního (segmentovaného) pracovního trhu. Tato teorie předpokládá existenci dvou oddělených a odlišných pracovních trhů. Zatímco primární trh práce nabízí místa pro kvalifikované pracovníky a dobré platy, sekundární trh práce se oproti tomu vyznačuje nabídkou nekvalifikované práce za velmi malou odměnu. Jelikož imigrantům často chybí znalosti (např. neovládají jazyk) potřebné k získání zaměstnání na primárním trhu práce, kde také zažívají diskriminaci kvůli svému původu, nezbyvá jim,

než se pokusit uchytit na sekundárním trhu práce, kde se pak zpravidla stávají obětí vykořisťování a v ostrém kontrastu k vyhlídkám rozplynutí se do dominantní společnosti mají jen malé příležitosti k postupu na společenském žebříčku (k sociální mobilitě). Pro některé skupiny imigrantů se v takovém případě stává právě ekonomika etnických enkláv alternativou k sekundárnímu pracovnímu trhu. Zaměstnání v ekonomice etnických enkláv jim poskytuje ochranu před zneužíváním a také řadu dalších výhod (např. společný jazyk).

V protikladu k předchozím modelům *ethnic niche* model nepokládá za podmínku pro vznik etnických komunit (v tomto případě nik) podnikání imigrantů. Podle Rogera Waldingera vznikají etnické *niky* vždy, když je etnická skupina schopna zabrat si pro sebe určitý zaměstnanecký sektor v tom smyslu, že členové skupiny mají přednostní přístup k novým pracovním místům, zatímco nečlenům je takový přístup zakazován, nehledě na to, zda se jedná o sektor soukromý, či veřejný.

Všechny uvedené modely dokládají důležitost skupinových charakteristik a využití etnicity jako potenciálního zdroje (vzhledem k tomu, že vytvářejí sítě a sociální kapitál) a nastiňují také různé způsoby integrace imigrantů do hostitelské společnosti. Nepřímo tyto modely nasvědčují výjimečné rozmanitosti současných imigrací a strukturálním rozdílům a flexibilitě americké společnosti, přičemž vytvářejí řadu nových možných adaptací, procesů a výsledků integrace.

Integrace imigrantů v Evropě: asimilace a její alternativy

Jak bylo již naznačeno, studium migrace bylo v druhé polovině 20. století s nástupem „nové“ migrace přeneseno do značné míry do Evropy. Evropa se v té době definitivně přeměnila z regionu emigračního na region imigrační, a musela tedy nově řešit problémy spojené s přistěhovalectvím, které se jí do té doby vyhýbaly. Ukázalo se přitom, že dosud vytvořené teorie imigrace, které vznikly převážně v americkém prostředí a kterým vévodila teorie asimilace, se nedají v evropském prostředí aplikovat. Šlo zejména o to, že na rozdíl od Ameriky (a dalších

„technicky“ možná (bilingvismus, který se uvádí za typický příklad mnohonásobné inkluze, je v sociální realitě poměrně běžný, ale už např. zařazení jedince současně na dva pracovní trhy je po technické stránce téměř nemožné).

Kromě individuální asimilace a jejích alternativ lze v praxi pozorovat ještě další čtyři speciální případy zařazení individuálních aktérů do sociálního systému: *status-(in-)konsistenci*, *transnacionální systémy*, „segmentovanou“ *asimilaci* a tzv. *překonání* („Überschichtung“)²³. Při svém výzkumu českých emigrantů jsem nenašla významnější spojitost s těmito čtyřmi speciálními případy, do své analýzy jsem je proto nezahrnula a dále se o nich nebudu zmiňovat.

Model integrace Alejandra Portese²⁴

Na základě studia etnických skupin přicházejících v druhé polovině 20. století do Spojených států vytvořil Alejandro Portes typologii různých způsobů integrace imigrantů.

Pozice imigrantů v přijímající společnosti a výsledný způsob jejich integrace závisí podle něj na třech faktorech: na *imigrační politice* uplatňované vůči imigrantům, na *veřejném mínění* přijímající společnosti a na *intenzitě etnické skupiny*.

V první řadě rozhoduje o zařazení imigranta do přijímající společnosti *imigrační politika*. Ta bývá vůči různým etnickým skupinám

²³ *Status-(in-) konsistence* se zdůrazňuje v souvislosti se zmíněnými čtyřmi rovinami sociální integrace a individuální asimilace. Jedná se o případ, kdy je strukturální rovina určena za centrální dimenzi integrace, resp. individuální asimilace, a výsledný způsob integrace je určován jen s ohledem na ni, přičemž ostatní roviny jsou při vyhodnocení „stupně“ zařazení jedince do sociálního systému přijímající společnosti zcela opomíjeny. Vznik tzv. *transnacionálních systémů* je dalším způsobem integrace imigrantů. Začal se objevovat od 80. let 20. století ve spojitosti s vlivy globalizace. Blíže bude o tomto pojmu pojednáno v posledním oddíle věnovaném otázkám sociologie migrace a na tomto místě se o něm nebudu blíže zmiňovat. „*Segmentovaná*“ *asimilace* je zmiňována v souvislosti s heterogenitou společnosti a vyjadřuje fakt, že často probíhá místo začlenění jedince do většinové společnosti pouze jeho začlenění do určitého společenského segmentu. A konečně tzv. *překonání* představuje způsob integrace, který byl pozorován u některých skupin asijských, židovských a indických skupin přistěhovalců, kdy tyto skupiny zaznamenaly takové úspěchy zejména ve strukturální asimilaci, že doslova překonaly standard přijímající společnosti.

²⁴ Portes, A. (ed.): *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, 1995, s. 23-25.

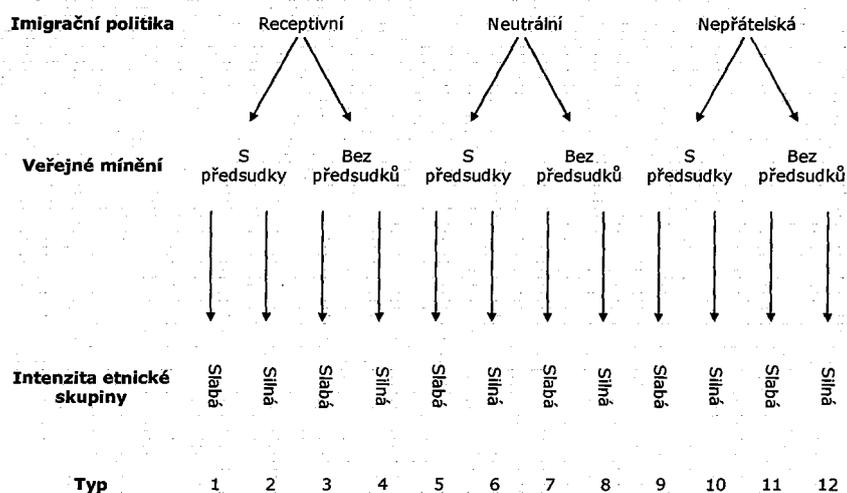
emigrantů receptivní, neutrální nebo nepřátelská. Podle toho jsou vytvářeny tři kategorie imigrantů – do receptivní kategorie spadají azylanti, do neutrální legální imigranti a do nepřátelské ilegální imigranti.

Na další úrovni rozhoduje o zařazení imigrantů *veřejné mínění* přijímající společnosti. Z různých historických důvodů jsou imigranti některých národností v přijímající zemi vítáni „s otevřenou náručí“, zatím co jiní jsou veřejným míněním odmítáni. Přijetí či odmítnutí imigrantů veřejným míněním je přitom nezávislé na jejich přijetí či odmítnutí imigrační politikou. Jsou známy případy, kdy velké množství ilegálních imigrantů bylo veřejným míněním přijato velmi vřele a naopak.

Na třetí úrovni rozhoduje o typu integrace *síla etnické komunity*. Imigranti některých národností vytvářejí silné komunity, které se vyznačují velkým počtem imigrantů a jejich velikou prostorovou koncentrací. Silné komunity pomáhají imigrantům zvládnout situace spojené s přesídlením (pomáhají překonat akulturační stres) a v některých případech fungují jako zdroj pracovních příležitostí. Oproti tomu některé etnické skupiny imigrantů jsou „slabé“, počet emigrantů těchto etnických skupin je velmi malý a jednotliví členové jsou navíc z velké části rozptýleni mezi původní obyvatele.

Kombinací těchto tří úrovní faktorů vzniká dvanáct ideálních typů integrace jednotlivých skupin imigrantů do přijímající společnosti (viz obrázek 3).

Obr. 3. Způsoby integrace: typologie



Zdroj: Portes, A. (ed.): *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, 1995, s. 26.

O samotném využití těchto dvou modelů při výzkumu způsobu integrace českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti pojednám v oddíle metodologie výzkumu.

2.3.3 Sociologie migrace dnes - občanství, globalizace a transnacionalismus

Nová migrační situace, která nastala po r. 1980 a která byla charakteristická zejména nebývalým rozměrem a globálním charakterem migrace, podnítila vznik nových teorií mezinárodní migrace.

Široce diskutované se staly otázky občanství, národnosti a sociální inkluze a exkluze. V souvislosti s těmito debatami se v sociologické teorii objevil nový pojem tzv. *postnacionálního občanství*. Tento pojem v sobě obsahuje myšlenku, že v současné době se mění podoba nejen občanských práv, ke které dochází vlivem postupující

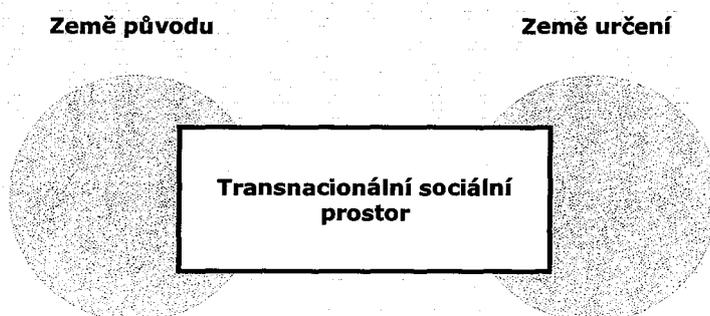
evropské integrace²⁵, ale – a to je z hlediska teorií postnacionálního občanství důležitější - k rozšiřování *mimoobčanských* práv („noncitizens rights“), které je umožněno rozvojem mezinárodně uznávaných základních práv a svobod zakotvených v chartě OSN a dalších mezinárodních dohodách. Schválením těchto mezinárodních dohod byla občanská práva rekonfigurována na univerzální práva každého člověka, bez ohledu na jeho národnost. Pojem *postnacionální občanství* s ohledem na tuto novou skutečnost znamená, že všeobecná lidská práva přesahují občanská práva jednotlivých států, a národnost již proto z hlediska imigranta nehraje tak velikou roli jako dřív. Každý imigrant automaticky disponuje jistými právy a svobodami, a to bez ohledu na to, zda je či není občanem přijímající země.

Dalším zcela novým pojmem, který se v teorii mezinárodní migrace na konci 20. století objevil, je pojem *transnacionalismus* a s ním související teorie tzv. *transnacionálních sociálních prostorů*. *Transnacionalismus*, jehož existenci jako první prokázal Douglas Massey se svými kolegy při studiu mexické komunity žijící v USA²⁶, je novou formou migrace, při které se imigranti v cílové zemi usazují jen částečně („semisettlement“) a na druhé straně zachovávají ekonomické, sociální a politické vazby se zemí původu. Jejich působení tedy přesahuje hranice hostitelské společnosti. Tímto způsobem, kdy migranti nikdy zcela neopustí zemi původu a nikdy zcela nepřesídlí do cílové země, je vytvářen tzv. *transnacionální sociální prostor*, ve kterém žijí migranti *de facto* „nad“ hranicemi států. Schematické znázornění naleznete na obrázku 4.

²⁵ Občané všech členských států Evropské unie se mohou v jejím rámci pohybovat stejně a se stejnými právy bez ohledu na svou státní příslušnost, a proto pro ně otázka získání státního občanství země, ve které se usazují, přestává být relevantní.

²⁶ Massey, D. et al.: *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Mexico*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987. Citováno dle Schmitter Heisler, B.: „The Sociology of Immigration“ In Brettell, C. B., Hollifield, J. F.: *Migration Theory*. New York and London: Routledge, 2000, s. 87.

Obr. 4. Země původu, země určení a transnacionální sociální prostor vytvářený mezi nimi



Ačkoli i v minulosti existovaly určité vazby mezi imigranty a jejich komunitami v zemi původu, díky technickým podmínkám nové globální éry (novým formám komunikace a levnějším a snadnějším způsobům přepravy) nabyl transnacionalismus v současnosti zcela nového významu. Stal se z něj široce rozšířený způsob života imigrantů v hostitelské společnosti, a představuje tak další možnost integrace imigrantů.

Nové charakteristiky současného světa – všudypřítomná globalizace, evropská integrace, volnost pohybu a další – značně odlišují situaci českých „posrpnových“ emigrantů od situace emigrantů současných. Zatímco „posrpnoví“ emigranti zůstali uzavřeni za železnou oponou v zemi, jejíž hospodářské a politické poměry se podstatně lišily od podmínek tehdejšího Československa, s jen velmi omezenou možností udržování vazeb se svými příbuznými a známými, dnešní emigranti přicházejí do země, která se od země původu liší mnohem méně, než jak tomu bývalo (obě země vzájemně konvergovaly), a navíc s možností

udržování čilých kontaktů se svou mateřskou zemí a svobodou rozhodnutí kdykoli se vrátit. Tyto charakteristiky ovlivňují také možnosti integrace českých emigrantů do německé společnosti. Zatímco dříve mnoha lidem nezbývalo, než se asimilovat (jak bylo uvedeno na příkladě českého dobrovolného „přeasimilování“), dnešní čeští emigranti do Německa mají mnohem větší volnost při začlenění do přijímající společnosti, záleží hlavně na nich samotných, do jaké míry přetnou vazby s mateřskou zemí a přesídlí do nové země. Chtěla bych proto na tomto místě upozornit, že pojmy *postnacionální občanství* a *transnacionalismus* se nevztahují k situaci českých „posrpnových“ emigrantů, kterým je věnována tato práce. V kontextu českých zemí se tyto podmínky „nové globální éry“ mohly naplno projevit až po r. 1989.

3. Česká emigrace

3.1 Nejvýznamnější vlny české emigrace

Území dnešní České republiky patří z hlediska historie spíše mezi oblasti emigrační než imigrační. Zatímco emigrace má poměrně dlouhou tradici a také reemigrační pohyby nebyly na našem území ojedinělé, větší počet přistěhovalců byl zaznamenán až v 90. letech 20. století.

První významnější vlna české emigrace se datuje již do 17. století, kdy bezprostředně po pobělohorských událostech musela Čechy z *náboženských* (popř. politicko-náboženských) *důvodů* opustit řada nekatolíků. Ti směřovali především do Saska, Polska a na Slovensko, později (ve 40. letech 18. století) také do Pruska a pruského Saska a na přelomu 18. a 19. století do rumunského Banátu a Sedmihradska²⁷.

²⁷ Trapl, M.: „Česká politická emigrace ve 20. století (1914 – 1989): Srovnání generací.“ In: Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha: Karolinum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000, s. 36. Nešpor, Z.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní*

Ačkoli tato vlna nebyla zvlášť výrazná ani svým rozsahem, ani četností vazeb s mateřskou zemí, do dnešní doby přetrvává její důležitost zejména z kvalitativního hlediska. Tato vlna totiž ustavila významnou tradici českého *nuceného* vystěhovalectví – *exulantství*, ke které se dodnes hlásí političtí „poúnoroví“ emigranti, a ostře se tak vymezují proti všem předchozím i pozdějším českým vystěhovalcům, kteří odešli z ekonomických důvodů.

Zhruba od 70. let 19. století mluvíme o další vlně českého vystěhovalectví – o vlně tzv. *ekonomické migrace*. Tato vlna byla součástí velkého migračního procesu, který zasáhl téměř všechny vyspělé země Evropy (šlo o tzv. *evropský transatlantický masový exodus*). V této době odešla část Čechů do zámoří (do Spojených států amerických, ale i do jihoamerické Brazílie a Argentiny) a část také do řidčeji osídlených oblastí kontinentu (na Volyň a Balkán). Čeští emigranti této ekonomické vlny migrace se vyznačovali bohatým krajanským životem – zakládali krajanské spolky a organizace, školky, vydávali krajanský tisk, udržovali silné vazby mezi sebou navzájem i s mateřskou zemí²⁸. Podobně jako předchozí *náboženská migrace* založila tradici nucených odchodů, tato následná *ekonomická migrace* dala vzniknout stereotypu „krajana“ – emigranta, který žije daleko v zámoří, kde však čile udržuje český jazyk, českou kulturu i tradice.

Ve 20. století mluvíme, vedle tzv. první a druhé vlny reemigrace²⁹, především o dvou významných emigračních vlnách, tzv. *poúnorové* a *posrpnové*.

Po komunistickém převratu v únoru 1948 opustilo Československou republiku převážně z politických důvodů, případně

reemigraci 90. let. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 35.

²⁸ Nešpor, Z.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 37.

²⁹ Po první a druhé světové válce došlo k reemigracím částečně organizovaným státem. Významnější byla především vlna reemigrace po druhé světové válce, která vznikla z důvodu nutnosti znovuosídlení českého pohraničí a která zahrnovala především reemigraci tzv. volyňských Čechů. Srovnej Nešpor, Z.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 39.

v kombinaci s důvody ekonomickými (nemožnost soukromého podnikání) a pracovními (nemožnost náležitého pracovního uplatnění) podle odhadů asi 60 000 osob³⁰. Většina z nich směřovala do Spojených států. Vzhledem k přísné imigrační politice, kterou USA zavedly, však část z nich byla rozptýlena do dalších zemí světa. Tato emigrace byla původně plánována jako dočasná. Jejím cílem bylo „vytvořit politické struktury analogické válečné exilové vládě, a dokonce ještě rozšířené (systém politických stran), jimž brzká válka mezi Spojenými státy a Sovětským svazem připraví snadnou cestu k moci“.³¹ Z tohoto důvodu byla v r. 1949 založena také Rada svobodného Československa. Uvnitř této emigrace však panovaly velké rozpory, emigranti se mezi sebou různě vymezovali a dělili do dalších skupin³², takže jejich cíl (i vzhledem k průběhu studené války) nebyl nikdy naplněn. Většina z nich zůstala ve své „nové“ zemi, přičemž jen některé výjimečné osobnosti obnovily své sociální postavení (R. Kubelík, J. Voskovec, P. Tigrid), zatímco ostatní se museli spokojit s podřadnějším statutem³³.

Poslední, tzv. *posrpnová* česká emigrační vlna 20. století vznikla primárně jako reakce na invazi států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a trvala až do r. 1989. Jestliže předchozí tři významnější české emigrace byly nazývány podle motivů, které je vyvolaly, emigrací náboženskou, ekonomickou a politickou, pak poslední emigrace může být nazývána emigrací smíšenou. Pavel Tigrid uvádí, že do exilu odcházely převážně tři skupiny lidí³⁴:

³⁰ Ibid., s. 42.

³¹ Tigrid, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 74. Citováno dle Nešpor, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 41.

³² Tigrid, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 60. Nešpor, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 44.

³³ Nešpor, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 45.

³⁴ Tigrid, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990, s. 92. Citováno dle Trapl, M.: „Česká politická emigrace ve 20. století (1914 – 1989): Srovnání generací“. In: Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů*

První skupinou byla skupina politická - šlo o Čechy a Slováky perzekvované komunistickým režimem po únoru 1948, kteří předpokládali, že pookupační komunistický režim, opírající se o sovětské bodáky, bude v jejich diskriminaci pokračovat. Dodávám, že mezi nimi bylo mnoho těch, kteří by byli odešli již po únoru 1948, ale tehdy se jim to z různých důvodů nepodařilo. Druhá skupina, která měla také politické důvody k emigraci, byli účastníci reformního hnutí, většinou komunističtí funkcionáři a lidé, kteří se v Pražském jaru výrazně angažovali a obávali se represí Sovětů a jejich domácích pomahačů. Nejpočetnější byla třetí skupina - odborníci a mladší lidé, např. studenti, kteří neměli doma dobré podmínky pro svou práci, respektive měli obavu, že je v posrpnové době ztratí.

Tuto *posrpnovou* emigrační vlnu, která zahrnovala asi 200 000 osob³⁵, je možné dále dělit do třech období. Nejvíce lidí emigrovalo v prvních dvou letech po srpnu 1968. V této době měli čeští emigranti značně usnadněný vstup do zemí západní Evropy, tyto země byly vůči občanům České republiky velmi vstřícné a téměř každý z nich získal bez udání důvodu politický azyl. Také vzhledem k tomuto faktu už většinou čeští emigranti neusilovali o přesídlení do zámoří. Tito emigranti se především snažili co možná rychle a bezvýhradně „zapadnout“ do přijímající společnosti, a proto se také neorganizovali, na rozdíl od předchozí ekonomické i politické emigrace, do žádných krajanských spolků.

Naopak v 70. letech proud migrace na Západ ustal,

neboť většina „zájemců“ buď již emigrovala dříve, nebo si vytvořila alternativní ilegální struktury, jež v tomto období přes represivní zásahy policie a dalších správních orgánů fungovaly na občanské a kulturně-umělecké bázi.

k domovu. Praha: Karolinum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000, s. 40.

³⁵ Nešpor, Z.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002, s. 50.

Sociální majorita naopak přistoupila na praxi „reálného socialismu“ a o emigraci neměla zájem³⁶.

Ze země tak utíkali jen z vážných politických důvodů představitelé protirežimních skupin.

V 80. letech se zájem o emigraci opět zvýšil. Tato emigrace měla především ekonomicko-sociální důvody („podstatnou část této emigrační vlny představovali lidé, kteří na Západ odcházeli s vidinou lepšího profesního uplatnění a zvýšení socioekonomického statusu“³⁷) a byla uskutečnitelná díky fyzické možnosti na Západ cestovat. Emigranti 80. let většinou nemohli, vzhledem k dalším opatřením omezujícím imigraci, setrvat dlouhodobě v západní Evropě, a tak většinou využili relativně snazší možnosti odcestovat do Spojených států, Kanady, Austrálie nebo dalších zemí.

3.2 Některé základní údaje vztahující se k české emigraci do Německa

Česká emigrace do Německa nemá, na rozdíl od emigrace do zámoří nebo do zemí východní Evropy, dlouhou tradici. První čeští osadníci sice přišli do tehdejšího Pruska už v 18. století (v r. 1737 založili na území dnešního berlínskému Neuköllnu „Böhmisches Dorf - Rixdorf“³⁸), ale společně s předválečnými a meziválečnými migračními pohyby šlo o migraci svým rozsahem spíše okrajovou, jejíž stopy postupem času vymizely. Větší množství Čechů odešlo do Německa až po r. 1948 a zejména po r. 1968 (podle oficiálních údajů Ministerstva zahraničních věcí ČR přijalo Německo mezi lety 1948-89 nejvíce české emigrace z evropských zemí – cca 50 000 osob).

³⁶ Ibid., s. 52.

³⁷ Ibid., s. 53.

³⁸ Szklorz, R.: *Böhmische Dörfer und mehr... Tschechen und Slowaken in Berlin*. Berlin: Die Ausländerbeauftragte des Senats, 2000, s. 40.

Podobně ani český krajanský život nenabýval v Německu nikdy takového rozsahu jako např. v USA nebo Chorvatsku³⁹. V Německu v druhé polovině 20. století fungovaly jen menší krajanské organizace v Bavorsku (např. Sokol Mnichov) a v Berlíně (krajanský spolek Beseda Berlin). Většina krajanských spolků a nezávislých česko-německých organizací, které dnes v Německu působí, vznikla až po r. 1989 (např. společnost českých a německých umělců a přátel umění Pro Arte Vivendi, hrací skupina Česká Mateřídouška Berlín, Česká školka v Hamburku, společnost Pokec, krajanský spolek Klíč a další).

4. Integrace českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti – kvalitativní sociologický výzkum

4.1 Základní otázky a metodické zázemí výzkumu

Cíle výzkumu

Cílem mého výzkumu je popsat způsob integrace českých emigrantů, kteří odešli před rokem 1989, do německé společnosti.

Teoretická východiska výzkumu

Při svém výzkumu českých emigrantů jsem vycházela především ze dvou sociologických teorií integrace imigrantů do přijímající společnosti – z teorie „Individuální asimilace a jejích alternativ“ německého sociologa Hartmuta Essera a z „Modelu integrace“ amerického sociologa Alejandra Portese.

„Model integrace“ Alejandra Portese jsem využila pro stanovení *výchozích podmínek* imigrantů při jejich integraci do společnosti. Jinými slovy, na základě modelu integrace jsem se snažila určit, jaké *objektivní*

³⁹ Údaj ministerstva zahraničí ČR. Dostupné z: <http://www.mzv.cz/>.

předpoklady k integraci měli čeští emigranti (myšleno obecně jako etnická skupina emigrantů) při vstupu do přijímající společnosti.

Na základě teorie „Individuální asimilace a jejích alternativ“ Hartmuta Essera jsem se posléze pokusila zjistit, jak probíhala samotná integrace českých emigrantů „posrpnové“ vlny do německé společnosti a jaká je její výsledná podoba, tj. jaký způsob integrace převládá u českých emigrantů, kteří opustili Československo před rokem 1989.

Metodologie

Pro výzkum integrace českých emigrantů do německé společnosti jsem se rozhodla pro *kvalitativní řešení*, a to ze dvou důvodů: prvním důvodem je stav dosavadního studia české migrace na západ a druhým důvodem jsou technické možnosti.

Česká emigrace na západ dosud nebyla dostatečně probádána a bylo by proto jen velmi obtížné sestavit na základě existujících poznatků hypotézy testovatelné kvantitativním výzkumem. Současně se zdá kvalitativní výzkum v dané situaci (nízké zastoupení českých emigrantů v německé populaci a neexistující databáze této skupiny) jako spíše technicky proveditelný – postačující nízký počet respondentů představuje v porovnání s kvantitativním výzkumem velikou výhodu. Nevýhodou této metody je malý počet respondentů, a tedy nemožnost zobecnit výsledky šetření na cílovou populaci.

Za samotnou techniku sběru informací jsem zvolila polostrukturované hloubkové rozhovory. Tyto rozhovory byly prováděny při individuálním dotazování na základě „scénáře“, který zahrnoval tyto okruhy:

1. Situace před odchodem z vlasti, rozhodování o emigraci a akt emigrace.
2. Začlenění do hostitelské společnosti:
 - „nové začátky“ (existenční otázky, jazykové schopnosti, politický status)

- začlenění do struktur přijímající společnosti (začlenění do struktur vzdělávání, na pracovní trh apod.)
 - začlenění do kultury přijímající společnosti (převzetí společenských norem, kulturních modelů, životního stylu apod.)
 - navázání sociálních kontaktů s původním obyvatelstvem
 - identifikace s poměry v přijímající společnosti, otázky identity
3. Vztah k vlasti
- vztah s krajany v zahraničí a vztah k mateřské zemi

Definování cílové skupiny a výběr respondentů

V přípravné fázi výzkumu jsem za objekt zkoumání určila české emigranty, muže i ženy, kteří opustili Československo mezi lety 1948 a 1989 a kteří trvale žijí na území SRN. Jednalo se tedy o tzv. „první generaci“ emigrantů, tedy osoby, které přímo zažily zkušenost emigrace (nikoli jejich potomci, kteří se narodili až v cílové zemi). Minimální počet respondentů byl stanoven na 10. Vzhledem k předpokladu, že o samotném zařazení imigranta do přijímající společnosti nerozhoduje významným způsobem motiv a způsob emigrace, jsem na tyto dva faktory nekladla žádné restriktivní požadavky.

Jelikož neexistuje žádná spolehlivá a vyčerpávající databáze této skupiny, pro provedení výběru respondentů jsem musela zvolit techniku „sněhové koule“. Za účelem získání prvního kontaktu jsem oslovila několik státních i nezávislých česko-německých organizací působících v Německu (konkrétně jsem se s prosbou o poskytnutí spojení na české emigranty obrátila na Deutsch- Tschechische und –Slowakische Gesellschaft e. V., na Honorární konzulát v Hamburku, na krajanský spolek Sokol Mnichov a na České centrum v Berlíně) a využila jsem také osobních kontaktů.

Přestože tento způsob výběru v sobě skrývá značná úskalí – respondenti se mezi sebou znají, často jsou dokonce přáteli, a proto se u nich dá předpokládat podobnost v určitých rysech a názorech, zároveň jsou z tohoto vzorku *a priori* vyloučeni ti Češi, kteří se vyhýbají přátelství s krajany, což v obou dvou případech vede k redukci vzorku jen na určitou část cílové populace – při sběru dat se ukázal jako jediný možný a základní penzum informací jím lze získat.

Pilotní rozhovory

Před samotným zahájením sběru dat jsem provedla dva pilotní rozhovory. Jeden byl s českou emigrantkou, která odešla v roce 1973 do Mexika, a druhý s její dcerou, která se narodila již v Mexiku a která v současné době žije v Německu. Tyto rozhovory jsem nemohla zařadit do své studie (kontext imigrační země silně ovlivňuje způsob a možnosti integrace a současně také situace příslušníků tzv. „první“ a „druhé“ (popř. dalších) generace emigrantů je velmi odlišná, a proto jejich výpovědi nemohly být dále zpracovávány společně s výpověďmi českých emigrantů „první generace“ žijících v Německu), ale upravila jsem na základě nich znění a řazení otázek ve scénáři hloubkového rozhovoru.

Sběr dat a konečná struktura vzorku

Sběr dat proběhl v období od května do července 2006. Během této doby jsem provedla 13 individuálních rozhovorů (s žádostí o rozhovor jsem kontaktovala 17 Čechů, 4 z nich odmítli). Výsledný vzorek se skládá ze 4 mužů a 9 žen (3 muži a 1 žena odmítli rozhovor poskytnout). 6 rozhovorů jsem provedla v Hamburku (2 muži a 4 ženy) a 7 rozhovorů v Berlíně (2 muži a 5 žen). Základní charakteristiky respondentů jsou uvedeny v Tabulce 1.

Tab. 1. Základní charakteristiky respondentů

	Jméno	Rok emigrace	Věk v době emigrace	Rodinný stav v době emigrace	Ukončené vzdělání v době emigrace	Místo bydliště dnes
1.	Jiří	1975	27	Svobodný (emigroval s partnerkou)	VŠ	Hamburk
2.	Jaroslav	1980	28	Ženatý (emigroval se ženou a dítětem)	SOU	Hamburk
3.	Jarmila	1966	24	Svobodná (emigrovala s partnerem)	SŠ	Berlín
4.	Gabriela	1981	16	Svobodná (emigrovala s rodiči)	ZŠ	Berlín
5.	Marta	1969	22	Svobodná (emigrovala s partnerem)	SŠ	Berlín
6.	Ivana	1982	23	Svobodná (partner Němec)	SŠ	Berlín
7.	Jan	1981	22	Ženatý (manželka zůstala v tehdejší Československu)	SŠ	Berlín
8.	Tomáš	1970		Svobodný (partnerka v Německu)	SŠ	Berlín
9.	Hana	1968		Vdaná (manžel Němec)	SŠ	Berlín
10.	Anežka	1974	29	Vdaná (manžel Němec)	VŠ	Hittfeld
11.	Eva	1983	41	Vdaná (manžel Němec žijící v Čechách)	SŠ	Hamburk
12.	Irena	1982	30	Svobodná (emigrovala za českým přítelem)	SŠ	Hamburk
13.	Anna	1966	21	Vdaná (manžel Němec)	SŠ	Hamburk

11 respondentů emigrovalo mezi lety 1968 a 1989, pouze 2 respondentky emigrovaly ještě před rokem 1968. Výsledky mé studie, ačkoli byla původně zaměřena na všechny české emigranty let 1948 až 1989 (tzv. pouňorové i posrpnové), se tedy dají vztáhnout jen na emigranty tzv. posrpnové emigrační vlny.

Podobně jako byla cílová skupina v závěru zúžena jen na „posrpnové“ emigranty, byla zúžena také jen na emigranty žijící ve dvou velkých německých městech (v Hamburku a Berlíně). Závěry se tedy nevztahují na integraci českých emigrantů do německé společnosti obecně, ale jen do společnosti těchto dvou největších německých aglomerací. Je pravděpodobné, že při studiu jiných emigrantů žijících ve velkých německých městech bychom mohli dostat podobné výsledky, ale zřejmě by tyto závěry neplatily pro Čechy žijící na německém venkově a v menších městech (svou roli by v tomto případě sehrál pravděpodobně také fakt, že různé spolkové země Německa se mezi sebou značně liší, a tak lze usuzovat, že také integrace v jejich rámci probíhá odlišně).

4.2 Předpoklady pro integraci českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti

Integrace imigrantů do společnosti je složitý proces, jehož průběh závisí na řadě faktorů. Jak ve své teorii ukázal Alejandro Portes⁴⁰, na jedné straně stojí *faktory přijímající společnosti* (imigrační politika a veřejné mínění), na druhé straně stojí *charakteristiky imigranta* (v sociologii jde především o *skupinové* charakteristiky imigranta, tedy charakteristiky imigranta jako příslušníka etnické skupiny⁴¹), přičemž integrace probíhá jako *interakce* těchto dvou stran. Já k této teorii ještě

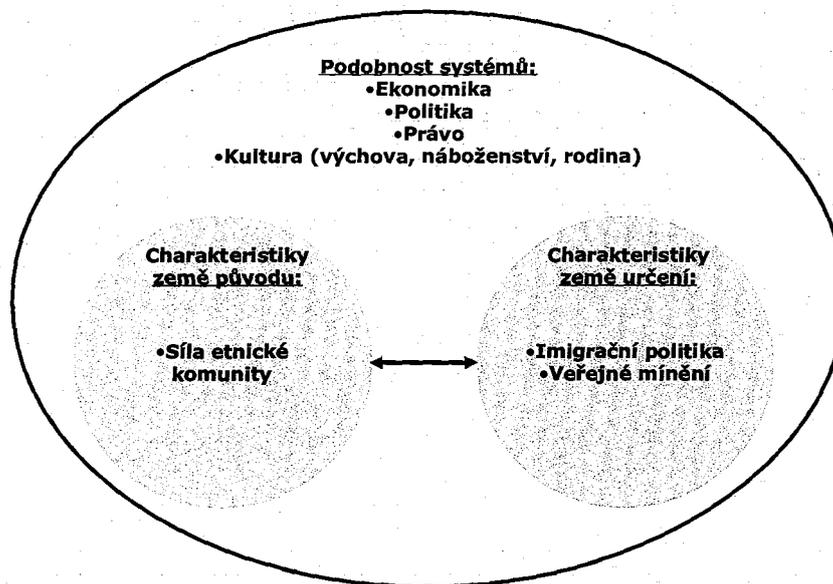
⁴⁰ Portes, A. (ed.): *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, 1995. Viz také oddíl 1.3.2 (Teorie integrace Hartmuta Essera a Alejandra Portese) této práce.

⁴¹ Při integraci záleží samozřejmě také na individuálních charakteristikách imigranta – na jeho pohlaví, věku, vzdělání, charakterových rysech apod. Cílem výzkumu je však přijít na to, co mají čeští emigranti při integraci společného, a tak musím pro tuto chvíli jejich individuální rozdíly ponechat do značné míry stranou.

dodávám, že při studiu integrace musíme zohlednit také historickou dobu a „blízkost“ obou společností. Pojmem „blízkost“ přitom nechápu geografickou vzdálenost obou společností, ale spíše podobnost společností jako systémů⁴². V díce sociologa Talcotta Parsonse by se jednalo o „blízkost“ (podobnost) ekonomického, politického, právního a kulturního (výchovného, náboženského a rodinného) subsystém u vysílající a přijímající společnosti. Integrace imigrantů, kteří přicházejí do společenského systému, který je podobný systému, ze kterého pocházejí, probíhá jiným způsobem než integrace imigrantů, kteří přicházejí z naprosto odlišného systému.

Všechny uvedené faktory ovlivňující zařazení imigranta do společnosti – charakteristiky země určení, charakteristiky imigranta (resp. charakteristiky země původu) a „blízkost“ systémů - jsou graficky znázorněny na obrázku 5.

Obr. 5. Faktory ovlivňující integraci imigrantů do přijímající společnosti



⁴² Geografická blízkost a „blízkost systémů“ spolu ovšem mohou souviset.

Modelu integrace Alejandra Portese doplněného o třetí sadu faktorů („blízkost“ systémů) jsem využila při určení výchozích podmínek českých „posrpnových“ emigrantů při jejich integraci do německé společnosti. Jinými slovy, snažila jsem se určit, v jakém postavení byli čeští emigranti při příchodu do Německa a jaká byla jejich „startovní“ pozice začleňování do společnosti. Na následujících řádkách uvádím nejdůležitější zjištění. (Tato zjištění jsou sestavena na základě výpovědí respondentů, nejde tedy o objektivní zdroj informací.)

4.2.1 Předpoklady pro integraci ze strany přijímající společnosti

a. Imigrační politika

Z hlediska imigrační politiky přicházely do Německa dvě kategorie imigrantů. Jednak to byli imigranti, kteří se z Čech vystěhovali legálně a do Německa následovali rodinné příslušníky (své německé manžele nebo manželky, ale také širší rodinu, jak tomu bylo u potomků sudetských Němců), a jednak to byli imigranti, kteří Čechy opustili nelegálně a kteří v Německu posléze žádali o politický azyl. Ať už imigranti spadali do první nebo druhé kategorie, německým státem byli přijati všichni, čili všichni čeští emigranti mohli legálně zůstat v zemi (podle toho, do které kategorie emigranti patřili, by se dalo říci, že vůči uprchlíkům byla imigrační politika receptivní a vůči „rodinným příslušníkům“ neutrální, během svého výzkumu jsem se však nesetkala s tím, že by byl nějaký český emigrant „první generace“ německou imigrační politikou odmítnut).

„Rodinní příslušníci“ a další imigranti, kteří se z Československa vystěhovali většinou legálně a kteří již před odjezdem měli v Německu jisté zázemí, zpravidla neměli z hlediska imigrační politiky žádné potíže. Povolení k pobytu nebo přímo německé občanství (jak tomu bylo u manželů a manželek Němců) získali v krátké době, a tím se automaticky formálně (po právní stránce) zařadili do většinové společnosti.

Stejně tak ale i k emigrantům, kteří opustili Československo ilegálně a kteří neměli v Německu žádné příbuzné ani známé, byly německé imigrační úřady velmi vstřícné. Především krátce po událostech ze srpna 1968, ale i v pozdějších letech, měli Češi pro získání azylu velmi snadné podmínky. Téměř každý Čech, který v Německu o azyl zažádal, jej získal (často v krátké době, a někdy dokonce bez udání důvodů). A pomoc imigrantům ze strany státu pokračovala i dál. Systém přijímání imigrantů byl v té době v Německu velmi promyšlený a strukturovaný. Imigranti se nejprve přihlásili v některém z tzv. utečeneckých táborů (popř. na imigračním úřadě), kde získali po úvodní lékařské prohlídce ubytování, jídlo a sociální podporu. Z některých velikých utečeneckých táborů (jedním takovým byl např. Zindorf u Norimberku) byli pak dále rozmístěni do menších táborů nebo ubytoven v různých spolkových zemích, aby se zabránilo jejich prostorové koncentraci. V táborech a ubytovnách, kam byli imigranti umístěni (ty měly různý charakter – někdy šlo o „vybydlené“ baráčky, kde žili společně imigranti různých národností s dalšími sociálními případy, jiné připomínaly spíše hotely nebo pensiony), se čekalo na vyřízení žádosti o azyl. Během této doby imigranti nesměli pracovat, ale řada z nich v tomto období využila možnosti zúčastnit se bezplatného jazykového kurzu (kurz trval zpravidla půl roku až jeden rok). A i v dalších letech měli čeští emigranti nárok na příspěvek na bydlení a sociální podporu a také možnost absolvovat různé rekvalifikační kurzy.

Čeští imigranti tedy – ať už přišli do země legálně nebo ilegálně – byli německou imigrační politikou přijati vstřícně. „Rodinní příslušníci“ získali téměř okamžitě právní status německého občana, a formálně se tedy velmi rychle zařadili mezi německé státní příslušníky. Podobně i pro uprchlíky vytvořil německý stát takové přijímací podmínky, že se poměrně rychle mohli začlenit do většinové společnosti. Podpora státu totiž neskončila udělením azylu a s tím spojeným existenčním zajištěním, ale pokračovala dál zejména v poskytnutí jazykového kurzu (příp. dalších rekvalifikačních kurzů). Díky oběma těmto předpokladům – materiální

podpoře a „jazyku“ - mohli imigranti začít studovat, získat kvalifikaci a získat tak stejné formální postavení, jaké mají němečtí občané.

Ne všichni čeští emigranti však tímto imigračním řízením prošli. Např. Marta o existenci „utečeneckých táborů“ věděla, ale odmítla se tam jít přihlásit. Nezbývalo jí tedy, než začít pracovat v továrně a německy se učit sama po večerech. Tento proces výrazně oddálil možnost začít studovat („nebyl čas ani peníze“), a tak byla v porovnání s jinými českými emigranty v tomto smyslu znevýhodněna. Určitého „společenského postavení“ dosáhla až po delší době. Marta k tomu říká: „Byla to strašně veliká chyba, co jsme udělali, ale byla to moje chyba, protože já jsem tenkrát mému příteli řekla, že mě za žádnou cenu nedostane do nějakého „lágru“, protože jsem měla tenkrát představu, že je to něco hrozného. Ale my jsme tím pádem jednak nepotkali dlouho žádné Čechy, a když jsme je potkali, tak jsme zjistili, že vlastně udělali dobře, že se tam přihlásili, protože tam bydleli rok úplně zadarmo, jedli úplně zadarmo a dostali půlroční kurz němčiny úplně zadarmo, kdežto my jsme museli dřít ve fabrice a německy se učit sami po večerech.“

b. Veřejné mínění

Respondenti se po příjezdu do Německa setkávali s různými reakcemi okolí, od těch veskrze pozitivních až po ty horší. Nikdo z nich se však nesetkal kvůli svému původu s otevřeným nepřátelstvím. Velmi zjednodušeně je proto možné říci, že čeští emigranti byli německým veřejným míněním přijati, až na výjimky, vlídně.

V obecné rovině proto byly zřejmě tři důvody. Za prvé, jak respondenti často uváděli, jsme stejné rasy jako Němci, jsme „bílí“, a proto na první pohled nikdo nepozná, že jsme cizinci, a nikdo tedy nemá záminku ke xenofobním projevům. Teprve když člověk promluví, tak ho jeho přízvuk „prozradí“ a může se potom setkat s nepříjemnými reakcemi okolí kvůli svému původu (často na to respondenti naráželi v obchodech nebo na úřadech).

Za druhé, okupace vojsk zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968 do tehdejšího Československa a události, které jí bezprostředně předcházely, vzbudily v západním světě, a tedy i mezi německými občany, vůči nám silnou vlnu sympatie (zmínila jsem už v souvislosti s imigrační politikou, že německé úřady i veřejné mínění byly tehdy Čechům nakloněny). Marta to popisuje slovy: „Pokud jde o ten vztah k okolí, tak to, co tenkrát pomohlo emigrantům, to byl Dubček. Jak padlo slovo Dubček, tak byl každý populární. A to bylo i potom, když jsme cestovali v cizině, tak vždycky, jak padlo slovo Dubček, tak to bylo v pořádku.“⁴³

Třetím důvodem pro více méně bezproblémové přijetí českých emigrantů veřejným míněním bylo to, že v druhé polovině 20. století nebyla ještě cizinecká problematika vyhrocená tak jako dnes. Cizinci (ať už jakékoli národnosti) byli vnímáni jako něco „jiného“ nebo „exotického“, ale neměli nálepku *a priori* „problémové“ skupiny.

Míra přijetí veřejným míněním pak závisela na konkrétním prostředí, kam se čeští emigranti po svém příjezdu do Německa dostali. A nehrálo roli pouze to, jestli emigranti žili ve velkoměstském nebo naopak maloměstském (venkovském) prostředí, nebo to, v jaké části Německa žili. (Sever Německa je v porovnání s Bavorskem považován všeobecně za mnohem liberálnější a speciálně Hamburk byl vyzdvihován jako velmi tolerantní a vůči cizincům otevřené a vstřícné město. Jiří říká: „Hamburk je internacionální město, kde jsou lidi už po staletí neustále v kontaktu s cizinci, takže jsou na ně více zvyklí než někde v zakopaném Bavorsku.“ Ivana L. dodává: „Hamburk, nebo alespoň jeho západní část, je neuvěřitelně tolerantní, velkorysé město, takže já jsem neměla nejmenší problém s okolím, já jsem byla spíš ‚exot‘.) Záleželo také na

⁴³ Tento aspekt také odlišoval emigranty „posrpnové“ od emigrantů předchozí vlny. Např. z výpovědi Anny, která emigrovala již v r. 1966, je patrné, že zatímco před rokem 1968 toho Němci o Čechách a Československu moc nevěděli („Lidi, s kterými jsem přišla do styku, si mě pletli třeba s Maďarkou, Československo tenkrát pro mě nebyl vůbec žádný pojem. (...) Anebo taky nějaký starší pánové mi začali vykládat ‚jo Československo, to my známe z války, tam já jsem byl jako voják a Prahu znám hrozně dobře a u Pražské brány jsem kouřil svoji první cigaretu.‘ (...) Jsem si uvědomila, že máme sice společné hranice, ale že o nás vůbec nic nevědí a že je pro mě pořád důležitá válka.“), po srpnu 1968 měli Češi přece jen „jiné jméno“.

konkrétních „společenských kruzích“ a na konkrétních lidech, se kterými měl kdo co do činění. Ten, kdo se pohyboval ve „středních“ a „vyšších“ společenských vrstvách, kde byli jednak vysokoškolsky vzdělaní lidé a mnohdy také řada cizinců (to platilo zejména o uměleckém nebo univerzitním prostředí), byl obvykle velmi vřele přijat okolím, kdo byl však odkázán pohybovat se v „nižších“ společenských kruzích, ten se často setkal se zneužíváním a ponižováním. Marta říká: „Ten fabrikant, u kterého jsme pracovali, ten nás jednoznačně vydíral a podváděl. Zneužíval toho, že jsme absolutně neznali prostředí, a dával nám najevo, že musíme být vděční za to, že nám vůbec dá práci. (...) Tam v té továrně, to byla taková primitivní fabrika, kterou jsem nikdy v životě, ani předtím ani potom, neviděla, pracovali dosti jednodušší lidé, a tihle lidé, čím byli blbější a hloupější, tím víc se vytahovali nad nás, protože oni ještě pořád byli Němci, kdežto my, i kdybychom měli jakékoli vzdělání, tak jsme podle nich přilezli po kolenou k nim pracovat.“ Nutno dodat, že většina českých emigrantů se do těchto „nejnižších“ kruhů, také díky struktuře přijímacího systému, který tomu účinně zabránil, nedostala.

Byli však i emigranti, kteří zažili naprosto opačnou situaci, jako např. Anna, která se provdala za muže z velmi vážené německé rodiny: „Měla jsem jistotu, že by si nikdo ani netroufl mu vyčítat, že si vzal cizinku. (...) Různý lidi si určitě mysleli svoje, určitě si mysleli, proč si tenhle člověk nevzal tady nějakou německou „von“, ale proč si vzal někoho támhle odtud... Ale musím říct, že si nikdo nikdy, ani na úřadech ani jinde, nedovolil mě z tohoto důvodu nějak diskriminovat.“

Ve výpovědích emigrantů se vyskytly také odkazy na německý nacionalismus a německou povýšenost: „Ze začátku to bylo dost krutý, musím říct. Na různých úřadech, až na jednu paní, která byla velice hodná, jste neustále zažívali takový ten pohled shora, jako co tady děláš a podobně, to tedy dávali najevo každému. A většinou šlo o lidi, kteří zdaleka nedosahovali vaší inteligenční úrovně, bohužel. To je ale v nich, to je v Němcích. Je to dáno vývojem Německa, protože po válce rychle hospodářsky narostli, díky pomoci Amerika atd., takže pak další dvě generace už to braly jako samozřejmost, že oni jsou ti, kteří mají prachy a

kteří si mohou každého koupit, a každéj jinej, kdo ty prachy neměl, byl u nich blbeček.“ Tyto otevřené projevy nacionalismu však byly, alespoň podle výpovědí respondentů, jen výjimečné. Mnohem častější byly ty reakce, že jim sice Němci dávali najevo, že jsou jiní, ale spíše ve smyslu uznání.

S dobou strávenou v zahraničí se postavení českých emigrantů zlepšilo. Většinová společnost je sice nezačala považovat za *stejné*, za Němce, ale na rozdíl od počátečních let emigrace je začala brát jako *rovnocenné*. Vážili si toho, že přestože jsou *jiní*, tak se dokázali prosadit a etablovat. Jejich cena, právě kvůli faktu, že jsou cizinci, kteří se dokázali vypracovat, tím stoupla. Výstižně to hodnotí slova Jiřího, když popisuje, s jakými reakcemi okolí se dnes setkává: „Oni vám dávají v takové nuancované formě trochu najevo, třeba i nevědomky, že jste *jiní*, ale může to být i tak, a to je hodně často, že říkají, vy jste jiní, a skvěle... Jinými slovy jako by říkali: Podívej, Slovan, a jak daleko to dotáhl!“

A na závěr této kapitoly si dovolím ještě takovou malou perličku. Když jsem se respondentů ptala, jestli jim někdy Němci dávali na vědomí, že jsou vůči nim vzhledem ke svému původu v nějakém smyslu podřadní, dostalo se mi taky několikrát odpovědi, že možná ano, ale že o tom nevědí, protože především ze začátku Němcům ještě pořádně nerozuměli, takže jim to mohlo snadno „utéct“.

4.2.2 Předpoklady ze strany etnické skupiny emigrantů

Síla etnické komunity

Komunita Čechů v Německu 70. a 80. let 20. století by se v terminologii Alejandra Portese dala označit za komunitu *slabou*. Byl pro ni charakteristický *nízký počet emigrantů* (za hranice se v té době dostalo jen pár jednotlivců), *malá prostorová koncentrace* (s výjimkou

Bavorska a některých větších měst) a především *chybějící sociální imigrantská síť a jen sporadický krajanský život*.

Sociální sítě imigrantů, které plní funkci informační, materiální a často i psychické pomoci nově příchozím (předchozí emigranti předávají dál svoje zkušenosti s vyřizováním žádosti o azyl a s dalšími formálními záležitostmi, pomáhají jako tlumočníci a poskytují také psychickou podporu), se vyskytovaly jen zřídka. Z dotazovaných respondentů se do kontaktu s takovou sítí imigrantů hned po svém příjezdu dostali jen dva respondenti, Jan a Irena. Oba přitom do Německa následovali své české přátele, kteří emigrovali krátce před nimi (Jan odešel do Bonnu za kamarády, které znal ještě z Prahy a kteří emigrovali půl roku před ním, Irenu čekal v Hamburku její český přítel, který tam utekl rok před ní) a na českou komunitu tedy měli kontakt ještě z Čech. Většina respondentů však před svým odchodem žádné Čechy v Německu neznala (tzv. řetězové migrace, kdy „průkopníky“ migrace následují další a další emigranti, kteří již mají v cílové zemi předem připravené podmínky pro svůj příchod, v 70. a 80. letech také nebyly technicky možné, tehdejší režim je neumožňoval), a na pomoc emigrantské sociální sítě se tedy nemohli spolehnout.

I když se pak v průběhu let emigranti s nějakými Čechy setkali, málokdy s nimi navázali bližší kontakt, nebo dokonce přátelství. V té době také, jak bylo již uvedeno, až na menší organizace v Bavorsku (např. Sokol Mnichov) a v Berlíně (krajanský spolek Beseda), neexistoval žádný „krajanský“ život. (V 90. letech se pak v tomto smyslu situace podstatně změnila, v dnešní době působí v Německu mnohem více česko-německých organizací, v současnosti je tedy „krajanský“ život Čechů v Německu úplně jiný, než jak tomu bylo před pádem železné opony).

Důvody, proč se Češi v Německu moc vzájemně nestýkali, byly různé. Někteří respondenti uváděli, že jednoduše neměli potřebu Čechy vyhledávat, např. Gabriela k tomu říká: „Já jsem se velice rychle přizpůsobila životu v Německu a co se týče kontaktu k Čechům – když byl, byla jsem ráda, ale nijak jsem ho nevyhledávala. (...) Měla jsem tady známých dost a necítila jsem se nijak osamělá nebo že by mi něco

chybělo, navíc jsem tady měla českou rodinu...“, další respondenti zmínili, že otázka národnosti jejich přátel pro ně nebyla nikdy rozhodující. Stýkali se s lidmi, s kterými si rozuměli, a nezáleželo na tom, odkud pocházejí. Např. Ivana říká: „Odešla jsem proto, abych žila normálním životem, a ne proto, abych žila v nějakém umělém světě. A řekla jsem si, že budu žít s lidmi, které potkám a kteří mi budou vyhovovat, a nebudu hledat Čechy jenom proto, že to jsou Češi.“

Podle respondentů byla také česká skupina v té době velmi rozmanitá – Češi pocházeli z různých společenských vrstev, měli různé vzdělání, různé zájmy a přicházeli z různých důvodů – byli natolik odlišní, že si dohromady „neměli co říct“, a proto se nescházeli. To, že byli všichni Češi, nestačilo, tzv. *reaktivní solidarita* (popisovaná v teorii Ivana Lighta), která by je spojovala navzájem *a priori* jen na základě toho, že to jsou všichni emigranti ze stejné země, mezi nimi nevznikla. Tyto rozdíly mezi různými emigranty nebo skupinami emigrantů vyústily v některých případech až v určitou formu nepřátelství (zejména mezi tzv. politickými a ekonomickými emigranty).

Mezi důvody slabého fungování krajanských spolků a sociálních imigrantských sítí patřila také snaha některých českých emigrantů co nejrychleji splynout s přijímající společností. Tato snaha pramenila jednak z toho, že emigranti chtěli konečně začít pracovat a „normálně žít“, a jednak z toho, že se obávali, že se do své mateřské země už nikdy nebudou moci vrátit. U některých českých emigrantů toto úsilí „zapadnout“ do německé společnosti nakonec vyústilo až v záměrném vyhýbání se všem krajanům. O těchto případech jsem se však dozvěděla jen zprostředkovaně. Např. Marta mi řekla: „Já jsem potkala teď nedávno jednoho Čecha, který je tady tak dlouho jako já, a ten říkal, že nemá s Čechama nic společného a ani mít nechce. A takových je tady hodně. Ty se chtěli tak integrovat, že naprosto přerušili styky, někteří už neumí ani pořádně česky, protože s Čechama nemluví. A rodiny jsou tady takové, že otec je Němec, matka Češka a děti neumí česky. (...) Chtěli zřejmě dětem ušetřit nějaké nepříjemnosti, protože sami měli komplexy, že jsou cizinci, což se pak přeneslo na ty děti, které pak odmítly se německy naučit.“

A mezi další nezanedbatelný důvod „chladnějších“ vzájemných vztahů mezi Čechy v Německu patřilo také to, že do Německa, stejně jako do dalších zemí západního světa, byli vysíláni spolupracovníci Státní bezpečnosti, aby odtamtud podávali informace o tom, co se mezi Čechy na Západě děje. Pokud se tedy někdy náhodně setkali Češi, kteří se navzájem neznali, málokdy se začali přátelit, spíše mezi nimi panoval pocit nedůvěry - nikdo si nebyl jistý, co od druhého Čecha může čekat. Jan o tom vypráví: „Mezi Čechama tady dřív, před revolucí, byla určitá nedůvěra. To mě překvapilo. Já jsem byl rád, když jsem někde poznal Čecha, ale oni se chovali tak nějak s odstupem, protože každý měl strach, jestli ten druhý není fízl... Každý si říkal, jak to, že ten druhý je v Německu, jak to, že je vůbec na Západě, když se ty lidi neznali... (...) Mezi Čechama byla pořád taková ostražitost.“

Shrnutí

Všechny tři hlavní faktory určující výchozí předpoklady emigrantů pro jejich integraci do přijímající společnosti působily na české emigranty v každém případě *prointegračně*.

Čeští „posrpnoví“ emigranti byli německou imigrační politikou přijati bez problémů. Díky jejímu vysoce strukturovanému systému měli vytvořené velmi dobré podmínky pro alespoň formální začlenění mezi německé obyvatele a především pro přístup na primární pracovní trh.

Stejně tak ze strany veřejného mínění byli čeští emigranti přijati celkově dobře. Ani z tohoto hlediska se tedy nevyskytly pro jejich integraci vážnější překážky. Jisté komplikace měli jen ti emigranti, kteří se zejména v prvních letech po emigraci dostali do „nižších“ společenských kruhů a kteří museli pracovat na tzv. sekundárním trhu práce.

Současně česká komunita v Německu byla slabá. Češi byli do značné míry rozptýleni mezi původní obyvatele a neprojevovali výraznější úsilí se s krajany sdružovat.

A konečně, jak jsem předesílala, při integraci imigrantů do společnosti hraje roli také to, jak moc si jsou vysílající a přijímající země podobné. Co se týče kultury nebo náboženství, dá se říci, že české země (tehdejší Československo) a Německo jsou si poměrně blízké. Máme stejné evropské kulturní kořeny a převládající křesťanské náboženství (resp. v Československu bylo náboženství v období normalizace silně potlačováno, takže většina Čechů byla bez vyznání). Veliké rozdíly však panovaly v politicko-ekonomickému systému. Socialismus a kapitalismus odděloval tenkrát Německo a Československo jako dva naprosto rozdílné světy. Zatímco v oblasti kultury a náboženství tedy Češi nezažívali při přechodu do Německa žádný veliký „skok“, na politický a ekonomický systém si museli zvyknout. Svoboda je mnohým případech „zaskočila“ a trvalo delší dobu, než se v novém západním, demokratickém světě zorientovali.

4.3 Integrace českých „posrpnových“ emigrantů na různých rovinách společnosti

4.3.1 Zařazení do kulturního systému přijímající společnosti – část I.: Jazyková socializace

Jazykové otázky byly pro většinu respondentů po příjezdu do Německa jedny z nejdůležitějších. Většina z nich totiž znalost jazyka pokládala za základní předpoklad svého života a především pracovního uplatnění v nové zemi (převážně šlo o jedince se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním, pro které byl jazyk základním „pracovním nástrojem“). Neznalost jazyka byla pro některé z nich silně frustrující. Jiří na svoje začátky v nové zemi vzpomíná slovy: „Pro mě osobně byl ten zážitek neumět řeč děsný. Protože řeč je můj nástroj, od kterého odvozují všechno ostatní. Když je člověk kovář, tak nemusí mluvit, jeho status je dán tím, že umí vykovat podkovu, kdežto můj status je dán jenom tím, že se dokážu vyjádřit, dokážu zformulovat své myšlenky a

někomu je sdělit a s někým se třeba i pohádat nebo co já vím... Takže pro mě to byla hrozná doba. Moje manželka za mě všechno vyřídila, ale stejně, vidět se jako dítě bylo pro mě strašně ponižující. Psychicky to byla pro mě veliká zátěž.“

Všichni emigranti tedy pokládali znalost jazyka za absolutní samozřejmost a nutnost života v emigraci, a ačkoli byli při svém příjezdu do Německa na různé jazykové úrovni (někteří uměli německy poměrně dobře, někteří vůbec), všichni byli odhodlaní se jazyk přijímající společnosti naučit nebo se v něm dál zdokonalit. Všichni respondenti si uvědomovali, že pokud chtějí v Německu žít plnohodnotným životem, pokud chtějí studovat a pracovat, což byly často důvody, proč emigrovali (protože v Čechách jim to většinou nebylo umožněno), musí jazyk bezpodmínečně ovládat.

Všichni Češi tedy byli odhodláni se německy naučit a to se jim také dříve nebo později podařilo. V začátcích některým z nich hodně pomohl kurz německého jazyka, který organizoval stát (tento kurz byl zpravidla roční nebo půlroční, bezplatný a v průběhu jeho trvání pobírali emigranti sociální podporu, takže si nemuseli „shánět“ obživu a mohli se skutečně věnovat výhradně studiu), jiní se jazyk naučili sami, „v běžném životě“, příp. v dalších jazykových kurzech a především díky každodennímu kontaktu s Němci. Např. Anna, která se do Německa provdala, o tom vypráví: „Když jsem přišla do Německa, rychle jsem se naučila mluvit. Každý na mě mluvil německy, dennodenně jsem se tedy musela německy vyjadřovat, češtinu jsem slyšela jen v telefonu od maminky. Pamatuji si, že jsem z toho byla ze začátku hrozně unavená, že když jsme byli s více lidmi pohromadě a vedl se nějaký dlouhý rozhovor, tak jsem na konci už na všechno říkala jen ‚ja, ja‘ a vůbec už jsem nebyla schopná nějak na to reagovat. Ale pak se to zlomilo a za půl roku už jsem uměla německy poměrně dobře.“ Tento způsob „výuky“ byl samozřejmě zejména pro emigranty, kteří se do Německa přiznali, a emigrantky, které se tam provdaly, ale i ostatní emigranti, kteří v Německu zpočátku nikoho neznali, si brzy dokázali najít německé přátele, díky kterým se mohli v němčině zlepšovat. Např. Jan se naučil německy jako samouk (základy měl ještě z Čech) hlavně díky tomu, že se setkával a mluvil

s Němci: „Učil jsem se sám. První, co bylo, když jsem utekl, že jsem si koupil od Orwella knihu 1984, která v Česku nikdy nevyšla, a se slovníkem jsem to četl. A koukal jsem se na televizi a hlavně jsem hodně mluvil s lidma. (...) Vedle nás žil takový osamělý pán, už starší, kterej chodil každé večer k nám, nebo my jsme chodili k němu a to bylo dobrý pro tu němčinu, že člověk musel mluvit německy.“

Přestože se všichni respondenti po kratší či delší době německy naučili, a dnes se tedy všichni domluví česky i německy, v tom, jak snadno se jazyk naučili, s jakou jistotou ho dnes používají a jaký k němu mají celkový vztah, existují veliké rozdíly.

Někdo měl s ovládnutím jazyka menší potíže, někdo naopak větší. Takovým extrémním případem by mohla být Irena, která podle svých slov k Německu a k němčině odjakživa přistupovala s určitou nedůvěrou. Pozůstatky druhé světové války, ve kterých byla jako dítě vychovávána, způsobily, že němčinu nikdy neměla ráda. I když věděla, že se musí německy naučit a také se nakonec německy naučila, dlouho ze sebe doslova nemohla vydat jediné německé slovo: „Já jsem měla obrovský problémy s němčinou, protože němčinu jsem nikdy neměla ráda. To nebyla řeč, která se mi kdy líbila, já mám pocit, že ty lidi štekaj, když mluvěj německy. To pro mě byla tak veliká bariéra, že já jsem tři roky vůbec nemluvila německy, já jsem rozuměla, ale nemohla jsem říct ani slovo, to bylo jak když se někdo snaží mi ten jazyk strčit do krku, prostě to nešlo. To trvalo dlouho, než jsem tohle zpracovala. (...) Já se samozřejmě domluví s lidma a mluvím s lidma, ale pořádně německy neumím dodnes.“

Ani Elišce, která si vzala Němce a od příchodu do Německa se stýkala a přátelila pouze s Němci, se němčinu nikdy nepodařilo úplně ovládnout: „Když jsem přišla do Německa, tak jsem neuměla německy vůbec. Myslím, že jsem se němčinu naučila dost rychle tím, že jsem mluvila. Ale protože jsem tady nechodila do školy, tak jsem se jí naučila dost špatně. (...) Dost špatně jsem totiž snášela, když mě manžel opravoval. Vy chcete něco říct, co vám leží na srdci, řeknete dvě slova a někdo vám opraví koncovku, řeknete další dvě slova a někdo vám zase

opraví koncovku, tak už pak neřeknete nic. Takže tohle byl do určitý míry důvod, proč nemluvím tak dobře německy, jak bych měla.“

Jiní respondenti se naopak vyjadřovali v tom smyslu, že se naučili německy poměrně rychle a že dnes je jim němčina dokonce bližší než čeština. Např. Jarmila, která v Německu žije 40 let, což je skoro dvakrát tak dlouhá doba, než jakou žila v Čechách, říká, že dnes již používá němčinu s větší samozřejmostí a jistotou než češtinu. Když celý den mluví německy, těžko se jí pak přechází do češtiny a i s rodilými Čechy proto běžně hovoří německy: „I s Čechy tady mluvím německy, mě to prostě napadne rychleji. Mám třeba spolužačku, která pochází z Čech, ale žije tady v Mainzu, a s tou se bavíme většinou německy, pak si za nějakou chvíli řekneme, proč se vlastně bavíme německy, začneme česky a za chvíli už jsme zase v němčině, protože je to prostě jednodušší.“

S tím by zřejmě nesouhlasila Ivana, která říká, že ačkoli německy umí velice dobře, jelikož dlouhou dobu byla nucena se vyjadřovat pouze německy, při rozhovoru s Němci jí stejně dodnes chybí jistý *finální pocit* nejen rozumění, ale *porozumění*. Jazyk nepředstavuje jen soustavu slov, ale skrývá se za ním mnohem víc - kultura, cítění, dějiny a hodnoty společnosti - jazyk má tedy jisté „pozadí“. Toto „pozadí“ získáte ve své mateřské řeči automaticky, protože vy tu společnost znáte, s tím jazykem vyrůstáte a jemné rozdíly postupem času vstřebáváte, ale když člověk přesídlí do cizí země, dlouho trvá, než se v jeho „jazykovém světě“ zorientuje, než si to „pozadí“ osvojí. „Otrocky“, slovo od slova, si sice dokáže jednotlivé věty přeložit, ale jejich „hlubší“ význam mu uniká. A takový ten *poslední pocit porozumění* nelze v cizí řeči podle Ivany získat ani po letech v zahraničí: „Já jsem mluvila pořád německy, česky málokdy. A pak jsem jednou potkala kamarádku Češku a to bylo vidět, že ten rozhovor funguje na úplně jiné úrovni, protože tam jsou takové ty jemné nuance... Já tvrdím, že mluvím německy líp než mluví spousta Němců, ale dělám chyby, které by analfabet neudělal... Takový ten poslední pocit pro ten jazyk, ten má člověk jenom v té mateřštině.“ I po letech v zahraničí tedy s tou *naprostou* jistotou a samozřejmostí může hovořit jen v češtině.

Jak bylo řečeno, Češi mluví více méně oběma jazyky – česky i německy. Liší ale také v způsobech používání a střídání těchto dvou jazyků. Někdo češtinu záměrně „pěstuje“ a i v úzkém kruhu rodiny dbá na její úroveň a německy mluví jen na veřejnosti, ale v některých rodinách emigrantů je poměrně běžné, že se do českých vět vkládají německá slovíčka (např. Jarmila o tom vypráví: „Já jsem s manželem mluvila strašnou řečí, to bylo něco mezi češtinou a němčinou. To co přišlo rychleji v němčině, tak jsem řekla v němčině... Byl to takovej mišmaš, že kdo neuměl perfektně oba jazyky, tak když nás poslouchal, tak netušil, o čem mluvíme.“), anebo že se mezi těmito jazyky flexibilně přechází, a to doslova „téma od tématu“. Slovní zásoba se totiž v obou jazycích u některých z nich liší. Pro některé oblasti mají lepší slovní zásobu v češtině, pro některé v němčině a podle toho oba jazyky střídají. Nejpatrnější rozdíl je v tomto smyslu mezi „domáckou“ a „profesní“ jazykovou výbavou. Kdo vystudoval již v Německu a celou svou profesní dráhu prošel v Německu, ten pro některé odborné termíny nezná české výrazy. Jak potvrzuje Gabriela: „Dodnes nedokážu vysvětlit česky, co dělám. Nedokážu v češtině říct, jak postavit barák, protože to jsou všechno slovíčka, která jsem se učila teprve v Německu.“

Po hlubším prozkoumání se také ukazuje, že v případě Čechů byl větší problém než naučit se německy spíše „udržet si“ jazyk český. Po letech strávených v německém prostředí češtinu používali mnohem méně a méně a začínali ji postupně zapomínat. V 70. a 80. letech, kdy kontakty s Československem byly velmi omezené, to byl u některých emigrantů vážný problém. Gabriela o tom říká: „Zjistila jsem, že tu češtinu taky začínám pěkně ztrácet, ono to není tak jednoduchý si řeč v cizím prostředí udržet, když celou dobu slyším kolem sebe jenom němčinu a nejsem nucená se vyjadřovat česky.“

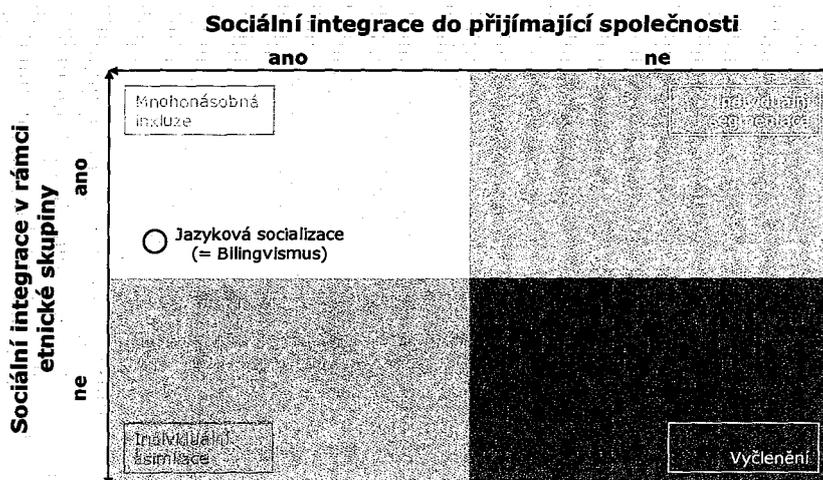
A k tomu se přidružoval také fakt, že i čeština se neustále vyvíjí. Slovní zásoba a další stránky jazyka se od doby, kdy Češi emigrovali, značně změnily a emigranti, pokud si řeč chtějí udržet, na tom musejí pracovat. Gabriela o tom říká: „A existuje ještě další rozdíl, čeština se velice, velice, velice změnila za posledních deset let. Já třeba když dneska čtu Reflex, nebo nějaký podobný časopis, tak se divím, já, takhle

jsme to česky dřív vůbec neřikali... Vznikla nová slova například. Když jsme šli do Německa, tak slovo mobil neexistovalo – ani v němčině, ani v češtině. Takže i ta řeč se vyvíjí a není jednoduchý si ji udržet v německém prostředí...“

O co těžší je pro dospělého udržet si v cizím prostředí češtinu, o to složitější je pak naučit češtinu děti. Většinou respondenti uváděli, že i své děti se snažili vychovávat dvojjazyčně, ne vždy však byli ve svém úsilí úspěšní. V některých případech ustoupili rodiče (většinou to tak bylo ve smíšených manželstvích, např. Anna říká, že jí postupem času dělalo stále větší potíže přecházet z němčiny, kterou mluvila s manželem, do češtiny, kterou mluvila s dětmi, a začala během několika prvních let i na děti mluvit německy), v některých případech se narazilo na odpor dětí. Ty nechápou, proč se mají učit jiný jazyk než jakým mluví většina okolí, na veřejnosti se stydí mluvit jiným jazykem a naopak češtinu chápou jako něco, co je odlišuje od ostatních a ve snaze „zapadnout“ mezi ostatní se jí odmítají učit. Gabriela si o tom myslí: „Mojí sestře bylo v době emigrace teprve 9 let a ta měla tenkrát hrozné problémy s tím, že pochází odjinud a že neumí německy, a trpěla tím, že je trochu jiná než ty ostatní tam a češtinu odmítala. (...) Chtěla být prostě stejná jako ostatní.“

Díky snaze německy se naučit, díky četnosti kontaktů na německé obyvatelstvo (Češi se neuzavřeli do své komunity a německé obyvatelstvo je zároveň dobře přijalo) a současně díky aktivní pomoci státu (organizace jazykových kurzů) se všichni Češi, s kterými jsem hovořila, jazykově socializovali a i přes značné rozdíly, které mezi nimi existují, se dnes všichni domluví oběma jazyky - česky i německy. Převládající typ integrace by se tedy dal označit jako *mnohonásobná inkluze*, která se, vzhledem k tomu, že pro Čechy je v mnoha případech mnohem těžší než hovořit německy „udržet si“ češtinu, a vzhledem k tomu, že jsou známy i případy těch, kteří hovoří zcela záměrně i na Čechy výhradně německy (osobně jsem se s nikým takovým nesetkala, ale respondenti během svých výpovědí takové případy zmiňovali), blíží *individuální asimilaci* (viz obrázek 6).

Obr. 6. Jazyková socializace



4.3.2 Zařazení do strukturních rámců společnosti

a. Zařazení na pracovní trh

Všichni čeští emigranti, s kterými jsem hovořila, se na pracovní trh *chtěli* zařadit⁴⁴ (mnozí z nich v Československu nenacházeli uspokojivé pracovní uplatnění, a tak zařazení na pracovní trh v cílové zemi bylo pro ně hlavním důvodem pro emigraci).

Jejich šance přitom ovlivňovalo mnoho faktorů – jejich věk, pohlaví, schopnosti a dovednosti, ale také celkový stav nabídky a poptávky na trhu práce (např. v Berlíně byl v 70. a 80. letech všeobecný nedostatek pracovních sil, takže získat práci tam bylo snazší než jinde) a stav nabídky a poptávky u jednotlivých povolání (s některými povoláními jste našli snáze uplatnění, s některými naopak).

⁴⁴ Dvě respondentky (Anežka a Anna) se do Německa provdaly a v prvních letech po emigraci zůstaly v domácnosti a další respondentka (Gabriela) emigrovala jako ještě školou povinné dítě. Tyto respondentky tedy o získání pracovní pozice žádaly až po delší době v emigraci.

Cílem tohoto oddílu je určit, jestli se českým emigrantům na pracovní trh nakonec podařilo zařadit nebo nikoli, a stanovit, jakou roli přitom sehrál fakt, že jsou *emigranty*. V souvislosti s tím se pokusím vymezit, co a za jakých okolností emigrantům při žádosti o zaměstnání pomohlo a co jim naopak získání práce komplikovalo.

Obecně řečeno, emigranti mohou být na pracovním trhu deklasováni ze tří důvodů. Prvním důvodem může být jejich *původ*. S diskriminací na pracovním trhu z důvodu národnostního původu mají respondenti velmi odlišné zkušenosti. Někteří se s ní setkali, jiní nikoli. Mezi ty, co diskriminaci zažili, patří např. Eva: „Otevřeně mi to nikdo nikdy neřekl, ale mnohdy jsem to vycítila. (...) Já jsem tady měla spousta obchodních partnerů z dřívějšíka, šéfové největších cestovek byli moji obchodní partneři, dokud jsem seděla v Praze, takže jsem jich pár zavolala a oni mi popřáli všichni štěstí a tím to skončilo, protože jsem pro ně byla najednou „Ausländer“, kterež přišel sem.“ S diskriminací kvůli původu se setkala také Jarmila, a to, když se rozhodovalo, jestli jí bude svěřena vedoucí pozice na pracovišti. Vzpomíná na to se slovy: „Můj šéf, Herr Franz, chtěl, abych po něm, až půjde do penze, to oddělení převzala. Ale tenkrát nejvyšší ředitel řekl: ‚Herr Franz, nezlobte se na mě, ale Frau, a ještě cizinka, to nepůjde...‘“ Jarmila se tedy stala obětí dokonce „dvojité“ diskriminace – z důvodu pohlaví a ještě původu. I když nutno dodat, že po několika dalších letech se jí přesto podařilo tuto vedoucí pozici získat.

Mezi ty emigranty, kteří se podle svých slov s diskriminací naopak nikdy nesešli, patřili zejména pracovníci mezinárodních firem, kde bylo zaměstnávání cizinců běžné. Např. Irena o tom vypráví: „Tam byla polovina lidí cizinci a majitel té firmy byl Polák, takže kdyby tam byla nějaká diskriminace, tak to by ti chudáci Němci vylítli...Takže diskriminace, to vůbec...“ A podobné zkušenosti měli emigranti s uměleckým povoláním – podobně jako v mezinárodních firmách i v uměleckých kruzích je typické velké zastoupení cizinců, jsou tedy internacionální povahy a národnost jednotlivců u nich nehraje tak velikou (pokud vůbec nějakou) roli.

Další emigranti uváděli, že se s diskriminací nikdy nesetkali zřejmě proto, že se jim podařilo velmi rychle splynout se společností, a jejich „odlišnost“ se tedy brzy vytratila. Např. Ivana se domnívá: „Já jsem nikdy neměla pocit, že jsem nějakým způsobem diskriminovaná. Já jsem se dokázala dost rychle včlenit, dost rychle se přizpůsobit, já ani nevypadám moc ‚cize‘ (...). Taky německy jsem mluvila dost rychle relativně dobře, takže jsem neměla problémy.“

Druhým důvodem horšího postavení emigrantů na pracovním trhu může být *jazyk*. V tomto ohledu samozřejmě záleží na tom, o jaké povolání emigranti usilují – nároky na jazykové schopnosti jsou jiné u řemeslných oborů a naopak např. u vědeckých oborů, kde vás jazyk *de facto* živí. Nicméně, všichni čeští emigranti si byli vědomi, že neznalost jazyka je na trhu znevýhodňuje, a proto (jak bylo uvedeno již v předešlé kapitole) se všichni emigranti jazyk učili. Ve chvíli, kdy jazyk ovládli, měli podle svých slov stejné postavení jako Němci. Jan si o tom myslí: „To, že jsem byl cizinec, nehrálo žádnou roli. Bylo to také tím, že po roce nebo roce a půl už jsem mluvil velice slušně německy... Měl jsem spolupracovníka, to byl Polák, který žil s polskou manželkou v polské komunitě, a ten do dneška nemluví pořádně německy. To je jedna z věcí, která člověku na tom pracovním trhu pomůže, když umí řeč, dokáže se domluvit a mluví... Mám samozřejmě do dneška akcent, ale gramaticky mluvím správně, a tak potom člověk není tak branej, jako že by byl něco podřadnějšího, jako Turci, který tady jsou a do dneška neuměj pořádně německy, mají takovou zvláštní němčinu, a myslím, že to je odsazuje do úplně jiný vrstvy společnosti, než kde jsem se uchýlil já...“

A konečně třetím důvodem, který může emigranty znevýhodňovat, je *zpoždění*, se kterým se na pracovní trh dostávají. Už jen samotný proces přesídlení (čekání na azyl a vyřizování administrativních záležitostí, učení jazyka, zkoumání možností apod.) zabral emigrantům určitý čas a další dobu trvalo, než se emigranti v nové zemi zorientovali a uvědomili si, co vlastně chtějí dělat a co pro to musejí udělat. Někteří tuto „první fázi“ emigrace zvládli velice rychle (např. Jaroslav do prvního zaměstnání - povoláním je kuchař - v emigraci vstoupil ihned po získání azylu, tedy po třech týdnech v Německu),

některým však trvalo i několik let, než se v novém světě „rozkoukali“ (Anežce podle jejích slov trvalo čtrnáct let, než se dokázala odpoutat od života v Československu a začala se zaobírat tím, jak se chce vlastně v nové zemi uplatnit). Pokud chtěli emigranti v zahraničí navíc nejdříve studovat, tak se jejich vstup na pracovní trh posunul ještě o řadu dalších let. V tomto smyslu představovala pro emigranty největší komplikaci byrokracie spojená se studiem. Složitý systém uznávání zkoušek, který v té době v Německu fungoval, odsuzoval emigranty ke studiu, které již jednou absolvovali v Československu. Maturita, potřebná pro studium na vysoké škole, byla uznávána jen emigrantům, kteří odchodili již několik semestrů vysoké školy, jinak ji museli v Německu zopakovat (museli složit tzv. „Studium College“, což představovalo roční docházku do školy a složení závěrečných zkoušek). Navíc i když byla emigrantům maturita za výše uvedených podmínek uznána, museli pokračovat ve studiu v oboru, v kterém maturitu skládali – tedy kdo měl maturitní zkoušku z hospodářských předmětů, mohl na vysoké škole studovat zase jen hospodářství, a pokud chtěl studovat např. nějaký humanitní obor, musel složit novou maturitní zkoušku z humanitních předmětů. A ani vysokoškolské studium nebylo emigrantům automaticky uznáváno. Např. Jiří odcházel do Německa jako absolvent vysoké školy s titulem doktor, ale v Německu mu toto vzdělání nebylo uznáno a on musel vysokoškolské studium zopakovat celé od začátku. Nutno dodat, že když už ale emigranti měli tzv. „Studium College“ (tedy obdobu naší maturitní zkoušky) složený, studijní místo na vysoké škole získali poměrně snadno. Na řadě vysokých škol totiž byly zavedeny kvóty pro cizince, takže cizinci získali místo i s horšími známkami než měli Němci, měli vůči nim větší pravděpodobnost přijetí a byli tedy vůči nim naopak „pozitivně diskriminováni“.

V okamžiku, kdy se emigranti (zvláště po vysokoškolském studiu v Německu) dostali na pracovní trh, jejich vrstevníci již měli mnohem více zkušeností a při žádosti o zaměstnání byli z těchto důvodů upřednostňováni.

Čím starší emigranti v době přesídlení byli, tím více se toto zpoždění projevovalo (přidal se k němu fakt skutečného věku žadatele o

zaměstnání, který sám o sobě mohl být nevýhodou). Např. Gabriely, která emigrovala s rodiči v době, kdy ještě studovala gymnázium, se toto zpoždění téměř nedotklo. V Německu nastoupila na střední školu jen s mírnou prodlevou a v průběhu jejího studia a v průběhu následného studia na vysoké škole se případné rozdíly mezi ní a spolužáky téměř úplně smazaly – v Německu už byla usazená, německy uměla takřka stejně dobře jako oni a byla jen o málo starší. Při vstupu na pracovní trh tedy již necítila, že by byla vůči nim v odlišném postavení.

Na druhou stranu byli čeští emigranti zvýhodňováni oproti rodilým Němcům při žádosti o zaměstnání, ve kterém byla naopak potřeba znalosti českého jazyka nebo znalosti českého prostředí. Takové zaměstnání získaly Eva a Anna. Eva pracovala pro cestovní kancelář, která byla zaměřená na cesty do socialistických zemí, a Anna pracovala pro firmu, která obchodovala s podniky v bývalém Československu. Obě tak mohly uplatnit znalost češtiny a Eva, dlouholetá zaměstnankyně v cestovním ruchu, navíc znalost českého trhu jako takovou. Oběma emigrantkám se tak podařilo ze své nevýhody – cizího původu – učinit výhodu. Takových pracovních příležitostí však bylo jen málo.

A na závěr bych chtěla zdůraznit opět důležitou úlohu státu. Stát emigrantům při zařazování na pracovní trh poskytl v mnoha směrech účinnou pomoc – počínaje úvodním jazykovým a dalšími přeškolovacími kurzy, které byly emigrantům k dispozici, a konče podporou v nezaměstnanosti, díky které emigranti získali čas najít si takové pracovní místo, které by odpovídalo jejich zájmu a kvalifikaci. V případě systému uznávání zkoušek jim stát ale situaci spíše zkomplikoval.

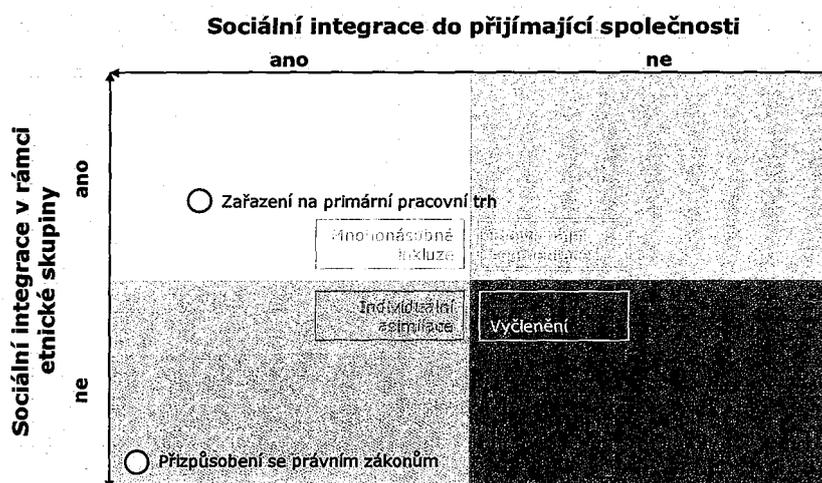
Ačkoli někteří emigranti měli zpočátku z různých důvodů, které souvisely i nesouvisely s emigrací, problémy kvalifikovanou práci získat, nakonec se to všem, s kterými jsem hovořila, podařilo. V průběhu času si emigranti doplnili vzdělání, ovládli řeč a získali potřebné pracovní zkušenosti, načež jim zaměstnavatelé dávali čím dál tím větší důvěru.

Současně se v průběhu emigrace setkávali stále méně s diskriminací kvůli svému původu.

b. Převzetí práva

Přizpůsobení se zákonům země proběhlo u českých emigrantů, s kterými jsem hovořila, s naprostou samozřejmostí. Každý považoval za evidentní, že pokud chce žít v nějaké zemi, musí se, nehledě na to, jestli mu to vyhovuje nebo ne, v první řadě přizpůsobit jejím zákonům. Např. Eva o tom říká: „Co mně přišlo zatěžko se přizpůsobovat, to byly ty daně. To je všechno tak hrozně komplikovaný... Tomu se ale člověk musí přizpůsobit, to vlastně nemá na vybranou. Protože jinak přijde hned od Finanzamtu papírek, a jakmile se neozvete, tak další papírek a pak už přijde nějaký úředník a už na vás vymáhá peníze... V tomhle oni jsou neúprosní.“

Obr. 7. Zařazení do strukturálních rámců společnosti



4.3.3 Zařazení do kulturního systému přijímající společnosti – část II.

Zařazení do kultury přijímající společnosti neboli tzv. kulturace (příp. akulturace) je z hlediska sociologie jednou z nejdůležitějších, ale zároveň jednou z nejsložitěji prozkoumatelných otázek integrace. Přijetí nebo odmítnutí kultury přijímající společnosti je totiž do značné míry *individuální* záležitostí emigranta, a rysy společné pro celou etnickou skupinu se proto hledají jen stěží. Každý vnímá kulturní vzorce a modely chování jinak, co někdo vítá, s tím se jiný nemůže smířit, čemu se někdo chce *a priori* přizpůsobit, jiný odmítá, co někdo vnímá jako významnou kulturní odlišnost, to jiný ani nepostřehne.

Přesto se na následujících řádkách pokusím popsat nejdůležitější momenty, které se ve výpovědích emigrantů opakovaly a které tedy alespoň částečně mohou deklarovat způsob přijetí německé kultury českými emigranty. Zároveň se pokusím určit, v kterých kulturních oblastech emigranti pociťovali největší tlak k přizpůsobení ze strany německé společnosti a za jakých okolností se tomuto tlaku podvolili nebo nepodvolili.

Dotazování v této části probíhalo tak, že jsem postupně představovala respondentům několik pojmů, které reprezentují kulturu společnosti v tom nejširším slova smyslu (kulturní modely, vzorce chování, životní způsob, hodnoty a normy atd.) a vybídla jsem je, aby se u každého z nich pokusili určit, v jakých směrech se podle nich česká a německá společnost liší, a aby v souvislosti s tím uvedli, zda se po příchodu do Německa jejich zvyky v tom daném ohledu nějakým způsobem proměnily. Pokud respondenti pociťovali nějaký rozdíl v tom, jak se jejich zvyky proměnily v prvních pár letech po emigraci a jaké jsou dnes, požádala jsem je, aby se pokusili tento vývoj popsat. Hlavní váha však byla kladena na jejich život v začátcích emigrace. Na základě jejich výpovědí jsem se pak pokusila určit rozdíly mezi českou a německou kulturou, ohledy, v kterých se emigranti německé kultuře přizpůsobili, a okolnosti, za kterých tak učinili dobrovolně nebo vynuceně.

Na změnu životního způsobu a vzorců chování má vedle přechodu z jedné společnosti do druhé vliv také veliké množství dalších proměnných, např. psychický vývoj osobnosti emigranta nebo vývoj rodinného a pracovního života (narození dítěte, změna zaměstnání, ukončení profesního života atd.). Tyto vlivy jsem se při zpracování tématu snažila minimalizovat a soustředila jsem se, podobně jako v otázkách zařazení na pracovní trh, pouze na stránku věci ovlivněnou migrací, tedy přechodem jedince z jedné společnosti do druhé.

Ještě jednou připomínám, že srovnání se týká 60. až 80. let 20. století a pouze Hamburku a Berlína.

a. Kategorie životního stylu

Denní rituály

Co se týče denních rituálů, respondenti uvedli jen nepatrné rozdíly mezi českou a německou společností – v Německu se vstává o něco později a všechno, co se dělá, se více než v Čechách týká celé rodiny. Např. Gabriela o tom vypráví: „Takový ten rodinný život je tady mnohem intenzivnější. V Čechách jsme si šli hodně po svých, tatínek už dávno pracoval a maminka taky, když my děti jsme vstávaly. Rodiče tenkrát strašně moc pracovali a já jsem byla samej kroužek...“ Někteří respondenti také uváděli, že v Německu, zvláště v jeho severní části, se na rituály obecně klade větší důraz než v Čechách. Např. Anežka si o tom myslí: „Já nevím, jak je to jinde v Německu, ale tady na severu jsou lidé hrozně disciplinovaní. (...) Disciplína, to jsou věci, který se denně opakují a na které se můžete spolehnout. Češi ne že by byli nedisciplinovaní, ale nevidí v tom ten smysl. (...) Můj muž si ulehčoval život tím, že ty rituály měl, že ten den měl rozdělený na určitý rituály a ty dodržoval. Věděl, že v tuhle dobu bude oběd, a v tu dobu taky oběd byl a nikdo nemusel na nikoho čekat, nikdo nemusel na nikoho volat, někoho shánět a člověk se pak nemusel cítit uraženě, že vaří a že to nikdo nechce jíst atd. atd.“

Česká a německá společnost se tedy v otázce denních rituálů příliš neliší. Respondenti většinou mezi denními rituály v Čechách a v Německu žádné podstatné rozdíly nezaznamenali, takže neměli pocit, že se musí něčemu přizpůsobovat. Ti, kteří rozdíly zaznamenali, bez obtíží přijali německý způsob.

Životní rytmus (tempo společnosti a pojetí času)

Ve výpovědích respondentů převládal názor, že německá společnost byla v době, kdy emigrovali, uspěchanější než česká společnost. I v tomto případě však záleželo na konkrétních podmínkách, do kterých se člověk po svém příchodu do Německa dostal. Ti emigranti, kteří se v krátké době po svém příjezdu zařadili do pracovního procesu, poměrně shodně posuzovali životní rytmus jako rychlejší, než na jaký byli zvyklí. Jako zvlášť náročný jej pak posuzovaly ženy, které měly malé děti a zároveň chodily do práce. Německá společnost totiž pro tento případ nebyla „zavedena“ a ženám nebyly k dispozici služby, které běžně fungovaly v tehdejší Československu (školky, družiny, školní jídelny apod.) a které by jim pomohly zvládat práci i péči o rodinu. „Já si myslím, že ten stres je tady mnohem větší, hlavně když máte děti. Je to dáno tím, že tady neexistuje ta funkce babiček, už tím, že lidé jsou mobilnější a většina těch prarodičů žije někde úplně jinde, že je tady většina škol, kde děti nedostanou oběd atd. V tom je to stresovější,“ říká Ivana. Naopak ty ženy, které zůstaly s dětmi doma, jako např. Anežka nebo Anna, pocítily v Německu úlevu od stresu, který zažívaly v Čechách nebo který viděly u svých maminek. Např. Anna na to vzpomíná: „Jak jsem po příchodu do Německa mohla zvolnit. Život tady pro mě byl lehčí, než jaký byl tam, když maminky musely ráno v šest dávat děti do školky a honit se do práce a za nákupem a k babičce. Všechno tady ten stres jsem vůbec neměla.“

V souvislosti se životním rytmem respondenti často zmiňovali také specificky německý způsob „nakládání s časem“. Němci dbají na dochvilnost, spolehlivost a přesnost, to, co slíbí, také splní. Např. Jan si o tom myslí: „Tady je výhoda toho, že lidi držejí víc slovo, než v Česku. Co se týče času, co se týče toho, že někdo něco slíbí, nebo placení účtu, to

tady, aspoň v tom okruhu, kde já se pohybuju, funguje líp než v Česku.“ Gabriela zase připomíná pro Němce typické plánování času: „V Čechách se šlo, zaťukalo se, zazvonilo se, řeklo se máš čas, nemáš čas, chtěla jsem ti přinést nebo nemohla bys mi půjčit a takový... To se tady moc nedělá. Tady se musí nejdřív zavolat a domluvit termín.“

Na rychlejší životní rytmus i specificky německý způsob nakládání s časem si Češi zvykli. Někteří dokonce nahlali takové tempo, že časem museli trochu zpomalit. Jako např. Irena: „Já jsem se tomu musela odnaučit, protože jak si člověk připadá, že má handicap, tak se snaží být ještě lepší a dostane se do strašného stresu.“

Na způsobu nakládání s časem si všichni také našli jen výhody, a pokud si takto nepočínali už dřív, v Německu tyto způsoby rádi přijali. „Nikdo vás nepřepadne, když máte zrovna natáčky na hlavě, protože ty lidi nepřijdou, dokud se nepozvou, a když se pozvou, tak na ně máte čas a máte na ně tolik času, že opravdu z toho máte požitek. Když vás někdo přepadne spontánně, jak je to v Česku zvykem, tak musíte všeho nechat, nemáte uklizeno (...). Tam někdo najednou vpadne do vašeho denního programu a přehází vám ho seshora dolů, aniž byste měl možnost se bránit. Pravidla maj svoje výhody, a abych vám pravdu řekla, já jsem je strašně ráda přijala.“

Trávení volného času – víkendy, dovolená, koníčky a zájmy

V Německu měli čeští emigranti mnohem více možností trávení volného času než v tehdejší Československu (i když to opět neplatilo všeobecně, např. Marta říká, že ačkoli v Čechách trávila víkendy vždy někde v přírodě, Berlín, kde po emigraci žila, nemohla až do pádu zdi na víkend opustit a možnosti trávení víkendu se tedy naopak zredukovaly) a měli k tomu také více finančních prostředků. Tento fakt nesrovnatelně většího počtu možností nejvíce zasáhl způsob trávení dovolené. Přesídlení do Německa umožnilo lidem mnohem více cestovat, čehož také všichni hojně využívali. Přesto se však většinou respondenti shodli na tom, že ačkoli měli při volbě dovolené mnohem větší výběr místa, kde ji budou trávit, samotný způsob jejího trávení se nezměnil. Kdo měl rád

aktivní dovolenou, trávil ji aktivně i po přesídlení, kdo rád stanoval, stanoval i v Německu, kdo rád cestoval, cestoval i v Německu, změnil se pouze lokality - místo Polska a Rumunska se najednou jezdilo na Nový Zéland a do Jižní Ameriky.

Podobně tomu bylo i u koníčků a zájmů. Většinou se u respondentů nezměnily. Až na výjimky žádné „nové“ koníčky a zájmy respondenti v Německu neobjevili. Jen zase v souvislosti s možnostmi, které měli, je „prohloubili“. Většinou měli respondenti v Německu mnohem víc možností „vyžít“, než měli v Československu. I když ani zde to neplatilo univerzálně, ani v Německu ty možnosti nebyly všude stejné. Např. Jan žil řadu let v Bonnu, kde např. kulturní nabídka nebyla tak široká, takže tam se svým zájmům, návštěvě výstav, koncertů apod., mohl věnovat méně než předtím v Československu, naopak po přestěhování do Berlína se situace obrátila zase na druhou stranu, v Berlíně mohl svoje koníčky a zájmy prožívat mnohem intenzivněji. Gabriela zase vzpomíná, jak moc chtěla těch nových možností, které se jí v Německu naskytly, využít, ale jak se jí to nepodařilo: „Já jsem měla začít lyžovat, já jsem se celou dobu taky strašně snažila, já jsem si říkala, když vlastně jsem v těch Alpách, vždyť to je ostuda, když neumíš lyžovat, a tak jsem začala lyžovat a říkala jsem si, že mě to strašně baví, až jsem jednoho krásného dne zjistila, že se tak strašně znásilňuji... A že ani v tom Bavorsku člověk to lyžování prostě nemusí. (...) Snažila jsem se změnit svoje koníčky podle situace, podle okolí, podle těch možností, které jsem měla, ale zjistila jsem, že to není ono. Od té doby říkám, že jediné, co mi na lyžování vadí, jsou lyže, jinak je to krásný sport.“

V některých případech však respondenti mluvili také o tom, že jim společnost určité způsoby trávení volného času podbízela. V Německu bylo např. velmi módní členství ve sportovních, nejčastěji golfových nebo tenisových klubech. Ti emigranti, se kterými jsem mluvila, však tomuto „svodu“ nepodlehli, většinou řekli, že v Československu tyto sporty nehráli, a neviděli důvod, proč je začít hrát tady, ty „společenské důvody“ pro ně nebyly rozhodující a zároveň nikdy necítili tlak, že by to museli začít dělat. Např. Anežka o tom vypráví: „Spousta věcí se teda dělá ze společenských důvodů. Hraje se golf, chodí

se na tenis atd. Já jsem vždycky měla svoje koníčky, který jsem si přivezla s sebou a nijak jsem to nerozšiřovala, ani jsem to nepotřebovala, ani mě do toho nikdo nenutil. Vy nemusíte nic, vy nemusíte vůbec nic. Ale spousta lidí to udělá, protože ví, že z toho má určité výhody. A když se člověk dostane do určité skupiny lidí, tak se od něj třeba očekává, že bude hrát golf, nebo se od něj očekává něco jiného, ale on může a nemusí. A to je pořád, ať děláte, co děláte. Vy můžete, ale nemusíte. A když si řeknete, dobře, já z toho mám výhody, protože tam potkám támhletoho pána támhle odtud a možná se z toho vyvinou nějaké obchody, tak je to vaše rozhodnutí, řeknete si, byl bych hloupej, kdybych do toho golfklubu nešel, protože tam mám ty kontakty daleko větší, než když budu inzerovat v novinách. To už je vaše rozhodnutí, jak si to uděláte, tak to budete mít, ale nikdo vás nenutí. “

Zatímco tedy ve způsobu trávení dovolené a v oblasti koníčků a zájmů Češi nepocítovali žádné veliké rozdíly mezi českou a německou společností a říkali, že s příchodem do Německa se pro ně v těchto směrech v zásadě nic nezměnilo, ve způsobu trávení víkendů prodělali čeští emigranti poměrně velikou proměnu. Většinou se vyjadřovali v tom smyslu, že v Československu měly víkendy pevný, předem stanovený průběh: v pátek večer se sbalily věci, děti a babička a odjelo se na chalupu. To se po příchodu do Německa změnilo, většina z nich chatu ani chalupu nemá a až na výjimky jim nechybí. Víkendy pak tráví mnohem rozmanitěji. (I když opět se to nedá zobecňovat, např. Jan říkal, že když bydlel v Bonnu a měl malého syna, tak na chatu také jezdili. A podobně o tom mluví také Gabriela, v Čechách bydlela na venkově, takže nebyl důvod jezdit někam na chalupu, po přestěhování do Bavorska se na tom nic nezměnilo, opět žili v rekreační oblasti, ale když se přestěhovali do Berlína, pořídili si něco jako chatu kvůli dětem. Mnozí z respondentů také chalupu neměli ani v Čechách, takže rozmanitěji trávili víkendy už tam).

A hourání zabchnutého stereotypu a jeho výměna za větší rozmanitost a různorodost se dotkla i dalšího z typických prvků „českého“ víkendu - někteří respondenti uvedli, že vlivem německého životního stylu zrušili tradici nedělního oběda, svěřila se s tím např.

Anežka: „Víkendy v té době, kdy já jsem v Československu byla, se trávily úplně jinak než tady. V neděli v poledne se vždycky vařilo a v neděli v poledne se šlo pro pivo a v neděli v poledne se pořádně jedlo, protože se muselo jíst celej tejden někde v závodkách, tak aby aspoň jednou za týden bylo dobrý, kvalitní jídlo. My jsme měli babičku, která uměla nádherně vařit, a ta z toho udělala vždycky slavnost. Takže to byl náš víkend. My jsme seděli všichni u stolu a užívali jsme si neděli. A tady je to jiný, tady vám nikdo v neděli nebude vařit. Protože se všichni ráno seberou a půjdou někam do přírody, udělaj si výlet a večer si někam sednou a pěkně se najedí. (...) A já jsem to dělala jako moje babička do určité doby, a to, než jsem zjistila, že je to škoda času. Že když ráno někam vyjedete, tak máte celej nádhernej den před sebou a můžete ten den využít jinak, než když budete vyvážet.“

Krásně shrnuje proměnu „českého“ na „německý“ víkend v obou uvedených směrech Ivana: „Definitivně nemáme chalupu, nemáme chatu a nemáme nedělní oběd.“

I v případě volného času je možné konstatovat, že mezi českým a německým způsobem jeho trávení nejsou žádné veliké rozdíly. Většinou je změna těchto způsobů vyvolána spíše než samotným přesídlením věkem, změnou rodinné situace a možnostmi, které nabízí emigrantům jejich okolí.

Tam, kde jsou přece jen některé rozdíly patrné, německá společnost na emigranty nevytváří žádný tlak a ponechává jim svobodu rozhodování o tom, jak chtějí svůj volný čas trávit. Pokud se čeští emigranti přizpůsobují v některých ohledech německým standardům, dělají to dobrovolně a z toho důvodu, že v tom spatřují výhody a že jim to tak vyhovuje.

b. Rodinný život

Role v domácnosti

Především respondentky často zmiňovaly, že v době, kdy emigrovaly, bylo postavení muže a ženy v české společnosti mnohem rovnoprávnější než v německé. Např. Marta na to vzpomíná: „Tady v Německu v té době ještě neexistovala rovnoprávnost mezi mužem a ženou, to jsem měla dojem, že jsme ve středověku, já jsem například za tu samou práci jako můj přítel dostávala o marku méně, jenom proto, že jsem byla žena. (...) Tady si ještě do poloviny sedmdesátých let nesměla manželka otevřít konto u banky bez svolení manžela a nesměla jít manželka do práce bez svolení manžela. (...) To jsem v Čechách nikdy nezažila...“ A podobné dojmy má také Anna: „Doma jsem byla vychovaná velice volně a emancipovaně. Já jsem měla přesně stejná práva jako můj bratr a ve škole jsem měla stejná práva jako všichni spolužáci. A když jsem přišla sem do Německa, tak jsem viděla, že tady existuje pořád to tradiční rozdělení rolí, kdy muži se opravdu nestarají o nic, ani o děti, ani o domácnost. A to mně tedy hrozně vadilo. (...) Ale můj muž byl tak vychovanej a pro něj to bylo normální.“

Ale opět se zkušenosti žen liší jednak podle toho, v jaké části Německa žily (rozdíly mezi různými spolkovými zeměmi a obecně mezi severem a jihem Německa), jestli žily ve městě nebo na vesnici a v jakém kruhu přátel a známých, se pohybovaly – někdo „měl štěstí“ na velmi liberální kruhy, kde byla rovnoprávnost muže a ženy samozřejmostí, někdo se zase dostal do společnosti konzervativních lidí, kteří uznávali výhradně hodnoty tradiční rodiny. A otázky postavení ženy ve společnosti a ženské emancipace se také podstatným způsobem změnily s postupem času a zkušenosti žen se tedy také lišily podle doby, ve které do Německa přišly. Zatímco v 60. a 70. letech převládal s obrovskou převahou model tradičního rozdělení rolí, už v 80. letech bylo např. zaměstnávání žen mnohem běžnější (ženy jsou mnohem více ambiciózní, ale jejich zaměstnanost se stala také finanční nutností).

Německá společnost je vůči tomu, když nežijete přesně podle jejich představ, také v různých částech a kruzích různě tolerantní. Např.

Marta o tom říká: „Tady je strašně veliký rozdíl mezi tím, jestli žiji v Berlíně nebo třeba v Bavorsku na vesnici. Tam by mně netolerovali vůbec nic. Tady mám tu výhodu, že je to velkoměsto a že tady takovým způsobem žije víc lidí, a hlavně, že je to tady anonymní. To znamená, že se tady o mě v podstatě nikdo moc nestará. Dřív, teď už ani moc ne, jsem se setkávala s narážkami – sama, žena, bezdětná - protože to je tady takový podezřelý... Jako že nemá děti a nemá manžela, to s ní asi není něco v pořádku, to asi musí být nějak nemocná... U mě to ale jde, už jenom proto, že žiju ve velkoměstě a dělám navíc na univerzitě. Kdybych žila někde na venkově v Bavorsku a pracovala v nějaké malé kanceláři, tak bych s tím měla pořád problém.“

Péče o dítě

Velmi zjednodušeně řečeno, v Německu tedy po dlouhá léta převládal „tradiční“ model rozdělení rolí, kdy manželka se starala výhradně o domácnost a děti a manžel chodil do zaměstnání a vydělával peníze. Podle Ivany německý přístup charakterizuje výrok: „Proto jsem nepřivedla děti na svět, abych odešla pracovat.“

Některé české emigrantky tuto roli ženy v domácnosti přijaly velice ochotně. Rády se rozloučily s českým modelem, podle kterého matka dítě „odložila“ v jeho raném věku do školky a nastoupila do zaměstnání. To byl případ např. Gabriely: „Co se mně líbí jako matce, je to, že tady říkají, že dítě má zůstat co nejdéle u matky. Kolektiv dětí taky potřebuje, ale neznamená to odevzdat péči o dítě už v raném věku do jesliček atd. Někteří rodiče to tady pocítují jako nevýhodu, ale já to nepocítuji jako nevýhodu, když vlastně společnost začne vychovávat moje dítě. Podle mě je to velice pozitivní záležitost. Já nechám svoje dítě vychovávat společností, když chci já, a ne, když chce společnost. A od té doby, co mám děti, vidím, jak děti strašně ty rodiče potřebují a jak to muselo být dřív strašné.“

Pak ale byly i ty, které se vedle péče o děti chtěly realizovat také pracovně. Tak to bylo u Ivany, Věry a Daniely. Každá s tím měla úplně jinou zkušenost. Ivana i Anna cítily ze strany společnosti silný tlak k tomu, aby se přizpůsobily, vzdaly zaměstnání a věnovaly veškerý čas

péči o dítě. Přičemž Anna se tomuto tlaku podvolila: „Já jsem se tomu podvolila proto, že jsem si nemyslela, že zvládnou chod domácnosti s třemi dětmi s tím, dělat ještě něco jiného, za těch podmínek, kdy můj muž nebyl ochotnej mě v tom podporovat.“

Oproti tomu Ivana se nevzdala, i když přiznává, že ten tlak okolí byl obrovský a prosazovat se proti němu bylo velmi těžké: „Jediná chvíle, kdy jsem cítila těžký tlak, a to opravdu velice těžký tlak, byla, když se mi narodily děti. Mít tady děti je na jedné straně mnohem příjemnější, protože ta soudržnost mezi těmi rodiči je mnohem větší, než jak jsem to zažila v Čechách. (...) To fungovalo vždycky, to bylo velmi příjemné. Tím člověk získá i přátele a je to tady tím mnohem uvolněnější, člověk prostě není na tom svém písečku, v té svojí „malorodině“. Na druhé straně je ale ten obrovský tlak v takové té představě, jak tady má žena žít s dětmi. To znamená, hlavně to bylo v tom Hamburku, že ještě v té době, a mně se narodilo první dítě ve dvaadevadesátém, ještě pořád to bylo takové, že žena má zůstat doma a starat se o ty děti. Moje obě švagrové to tak udělaly. Jedna zůstala celý život doma a jedna zůstala 12 let doma. (...) Říkali mi, co bych měla jako matka všechno dělat... To bylo nepříjemné. (...) Jít do práce, když jste měla děti, nebylo v té době úplně normální. A člověk si musel říct, tak, tady je moje hranice a já si do těchle věcí nenechám mluvit a já to špatné svědomí mít nebudu.“

Irena zase říká, že také, přestože měla malého syna, byla zaměstnaná, ale žádný tlak okolí přitom nepocítovala. V okruhu lidí, v kterém se pohybovala, bylo běžné, že i ženy s dětmi pracují .

Výchova dětí

Podobně jako v péči o dítě, také ve výchově dětí jsou mezi českou a německou společností veliké rozdíly. Respondenti se shodovali na tom, že v Čechách jsou děti vychovávány více přísně a autoritativně, zatímco v Německu je výchova volnější, liberálnější (v některých dobách se prosazovala až přímo výchova antiautoritativní).

U výchovy dětí nejčastěji docházelo k tomu, že emigranti využili znalosti obou přístupů – českého i německého – a z každého z nich si

vybrali jen to, co se jim líbilo, co se jim zdálo rozumné, a to potom při výchově svých dětí praktikovali. Na tom německém přístupu k výchově dětí vyzdvihovali respondenti především to, že se děti respektují jako sobě rovné bytosti (Irena se domnívá: „Většina Němců děti nebije, to jsem se musela naučit já, protože já jsem z generace, která byla fackovaná za všechno, takže já jsem se musela nejdřív naučit pochopit, že děti se nebijou, to trvá strašně dlouho, tam se začne člověk učit toho druhýho respektovat a né si myslet, když jsem o pár centimetrů vyšší a o pár let starší, že mám právo rozhodovat o jeho životě.“ A podobného názoru je i Ivana: „V těch kruzích, kde já se pohybuji, se k dětem přistupuje tak, že ty děti nejsou tady od toho, aby na slovo poslouchaly, a nejsou to malí spratci. Je to víc takové partnerské.“) a že jsou vedeny k tomu, aby z nich vyrostly sebevědomé a samostatně přemýšlející a rozhodující se osobnosti (Irena říká: „Mně se líbí, že tady v Německu učí ty děti k tomu, aby vystupovaly sebevědomě, aby když něčemu nerozumí, aby se zeptaly. (...) Nedostanou se pak tak rychle do stresu. Nedostanou se do toho, ‚jé, jak já se z toho vymotám...‘, nezačnou hrát divadýlko, nebo nezačnou bejt naštvaný, nebo se neuzavřou tak rychle. Prostě řeknou: ‚co je, já tomu nerozumím.‘“ A Anna dodává: „V Německu se klade větší důraz na individualitu a tvořivost, a ne na poslouchání a autoritu.“). Na druhé straně kritizovali, že německý systém je někdy až příliš volný, že se děti rozmazlují, že se nechávají dělat, co chtějí, a absolutně se u nich nepěstuje žádný vztah k autoritám. V tomto smyslu tedy respondenti spíše aplikují ten přísnější „český“ přístup. Jan si tom myslí: „Tady je to mnohem liberálnější než v Česku a vadí mi to, musím říct. Protože já si myslím, že děti mají mít před sebou nějaké vzory a mají mít ve svém okolí lidi, kteří pro ně představují autority. A to právě tady v Německu moc není. Tou antiautoritativní výchovou, která tady začala koncem 60. let, se napáchala spousta zla. A dnes se diví, že třeba děti napadnou učitelku, a já si myslím, že to je daný právě tou výchovou. (...) Autorita školy je důležitá, a když v tom děti tu autoritu nevidí, tak se to s nimi nese celej život a těžko si pak budou vážit jiných lidí a těžko budou třeba považovat svého šéfa za autoritu a myslím, že potom budou narážet do konce života.“ Irena dodává: „Němci jsou

vychovávání tak, že očekávají, že se jim vždycky všichni vyhnou. Čili oni jdou a očekávají, ty mě vidíš, tak se mi vyhni. A to je podle mne arogance.“ Ale stejně tak i „česká“ přísnost, když je používána do krajností, pro ně představuje extrémní, nežádoucí situaci. Anežka o tom vypráví: „My jsme se třeba učili, že s dítětem se nesmí mazlit, protože musíte ráno do práce a bylo by nevychovaný. Takováhle pitomost první třídy a další chytrosti, nehledě na to, že dát dítěti na zadek bylo úplně normální. Ale teď vidím, že to jde i jinak. To neznamena, že musej být ty děti rozmazlený a že si můžou dělat, co chtěj, ale člověk prostě musí vzít to dítě ne jako někoho méněcenného, ale jako někoho důležitého, kdo mu něco chce říct a s kým se dá diskutovat.“

V oblasti rodinného života se česká a německá společnost liší asi nejvíce. Odlišnosti se týkají jak vztahu mezi mužem a ženou obecně, tak také chodu domácnosti, role v domácnosti i výchovy a péče o děti. Mezi největší rozdíly, které respondenti zmiňovali, patřily v oblasti partnerských vztahů a chodu domácnosti nerovnoprávnost mezi mužem a ženou, která byla a je v Německu stále citelnější než v Čechách, a s tím související představa, že žena má zůstat doma starat se o děti, zatímco muž má vydělávat peníze. V oblasti výchovy dětí pak zmiňovali respondenti volnější, liberálnější výchovu na straně Německa a přísný, autoritativní přístup na straně Česka.

V otázkách týkajících se chodu domácnosti a rolí v domácnosti zaznamenali respondenti – zejména ženy - největší tlak ze strany společnosti k přizpůsobení se. Některé respondentky tradiční roli „ženymatky“ rády přijaly, některé ji s většími nebo menšími obtížemi přijmout odmítly.

Ve výchově dětí nejčastěji docházelo ke kombinaci jednotlivých prvků z „české“ a „německé“ výchovy. Byl tedy vytvořen jakýsi „česko-německý“ způsob výchovy, přičemž v některých případech se blížil spíše tomu českému a v některých případech spíše tomu německému výchovnému přístupu. Co se týče výchovy dětí, nikdo z respondentů nepocítoval žádný společenský tlak. Podle respondentů jim „do výchovy dětí nikdo nemluvil“.

Tradiční svátky a rodinná výročí

Hlavní (tradiční) svátky jako Vánoce nebo Velikonoce se slaví v Německu velmi podobně jako v Čechách. Drobné rozdíly jsou jen v tom, že v Německu je na Velikonoce hlavním svátečním dnem neděle, kdežto v Čechách až pondělí, že v Německu se hledají velikonoční vejčička, kdežto v Čechách se chodí „po pomlázce“ apod. Dále se v Německu slaví některé svátky, které v Čechách neznáme, a naopak (např. Vatertag, tradiční předsvatební Polterabend apod.).

Variabilita v tom, jak čeští emigranti slaví svátky, je velká. Zřejmě nejběžnější je, podobně jako u výchovy dětí, kombinace různých prvků z českých a německých tradic. Některé svátky se slaví tak jako v Čechách, některé jiné jako v Německu (např. Ivana říká: „Přijali jsme, že není pomlázka, kde holky dostávají nařezáno, ale že se hledají velikonoční vejčička, to se mi líbilo. Ale u nás chodí Ježíšek, u nás žádný Weihnachtsmann nechodí, to jsem řekla, že ne.“), popř. se tradice hlavních svátků, které existují jak v Čechách, tak v Německu, kombinují, ale přidávají se další ryze německé svátky (Jiří: „Když jsou to svátky identické, tak je to takový „mišmaš“, a když jsou to svátky jako např. Vatertag, který v Čechách neexistuje, tak to slavíme taky. Nemá to žádnou obrovskou formu, ale je to to, čeho si všimneme, to, co nějakým způsobem průběh našeho života strukturuje.“). Někteří emigranti, jako třeba Jan, však přísně dbají na dodržování českých tradic, vše musí být na svátky tak, jak si to pamatují z dětství: „Dodržujeme české tradice. Štědrý večer oslavíme tady v Německu a pak většinou odjedu do Česka za rodiči, kde trávíme 25. a 26. na chalupě, jako se to dělalo dřív, že se sešla celá rodina. A na to nedám dopustit, protože to pro mě k tomu patří už od dětství. (...) Já k tomu prostě potřebuji mít to, co jsem míval jako malé dítě.“ Někteří emigranti ale svátky neslaví téměř vůbec. Někdo na slavení svátků nemá čas, někomu vadí všeobecný konzum, který svátky doprovází, a někdo jednoduše svátky „nemá rád“.

Společenský tlak při způsobu slavení svátků významně nikdo nepocíťoval. Jen Gabriela říká, že pod vlivem okolí a vůbec kvůli dětem a svému muži, který pochází z Německa, se rozhodli pro dodržování německých svátků. Přesto jsou ale podle ní ty rozdíly v českých a

německých tradicích tak minimální, že přechod z jedné na druhé jí nedělal nejmenší potíže: „Němci slaví Velikonoce víc v neděli, Češi spíš v pondělí, takže my jsme ty první léta chodili gratulovat o den později. Tak to na nás vždycky divně koukali a říkali: ‚Už jsme je měli, Velikonoce. Už jsme je měli.‘ (...) Ty rozdělily ale nejsou tak veliké, takže když jsme se chtěli přizpůsobit těm německým zvyklostem, stačilo třeba jen pošoupnout den...“

Nejčastěji si emigranti vyhírají z českých a německých tradic jen to, co se jim líbí, a to dodržují. Většina respondentek např. přestala slavit české tradiční Velikonoce s pomlázkou a zvolila mírumilovnější německé hledání velikonočních vajíček.

Pro tradiční svátky, ale i pro rodinná výročí (jako např. narozeniny) platí, že v Německu se na ně klade větší důraz než v Čechách, že se pojmají mnohem velkolepěji. Hodně pozornosti se věnuje především oslavě narozenin dětí, „Kindergeburtstag“ je v Německu pojem. Ivana o tom vypráví: „Dětské narozeniny, to v Čechách nikdo nezná, to se musí pozvat asi pět set padesát miliónů lidí a všichni šílí.“ Narozeniny se tady jednoduše slaví „ve velkém“, a kdo chce zůstat v ústraní a slavit si narozeniny jen v úzkém kruhu rodiny, může se setkat s nepochopením okolí. Okolí předpokládá, že jak slaví narozeniny oni, budete je slavit i vy, tedy když vás pozvou na oslavu narozenin, očekávají od vás, že jim pozvání oplatíte. Eva o tom vypráví: „Němci jsou zvyklí šíleně slavit, všechno. Najdou si jakoukoli příležitost, aby se mohlo slavit. Ale my se tomu vehementně bráníme. (...) Já se samozřejmě musím přizpůsobit tomu, že když nás sousedi zvou na ty narozeniny, tak že teda my je musíme pozvat taky, ale snažím se to redukovat, jak to jde.“ Nutno ale dodat, že i v tomto případě hraje obrovskou roli prostředí, kde žijete. Eva žije se svým mužem na okraji města v kolonii řadových domků, takže tam je kontakt se sousedy mnohem užší než jinde ve městě. Podobně jako na maloměstě nebo na vsi i tady jste více pod jejich dohledem. Jak sama říká, v anonymním velkoměstě by ten tlak byl mnohem menší.

Rozdíly ve způsobech slavení tradičních svátků jsou v Německu a Česku jen velmi malé. Většinou respondenti nepocítují žádný nátlak k tomu, aby se přísně drželi výhradně německých tradic, a když k tomu přece jen nějaké důvody mají, přizpůsobení se není nijak komplikované, jde skutečně o změnu jen několika drobných zvyků.

Německé „slavení ve velkém“ se řadě Čechů zamlouvá, takže jej bez problémů přijala. Kdo se tomu však chtěl vyhnout, nemůže v tom být příliš úspěšný.

c. Společenská tabu

V případě společenských tabu je postavení českých emigrantů jako cizinců vůči německým obyvatelům velice odlišné. Většinou se shodují na tom, že ačkoli v Německu je témat, o kterých se nesmí na veřejnosti mluvit, celá řada (zásadně se nemluví o tom, kdo kolik vydělává, je zakázaná kritika Izraele, Židů a Romů nebo otázky současného válečného průmyslu a další), oni jako cizinci, si o nich mohou dovolit mluvit. Jan má v souvislosti se společenskými tabu tyto zážitky: „V Německu jsou velikým tabu třeba židovské vtipy. Protože i děti, což je komický, i dnešní mladí lidé, přestože ti už neměli s válkou vůbec nic společného, mají pořád za válku pocit kolektivní viny. Takže říct něco proti cizinci, proti Cikánům, to je naprostý tabu. S tím možná začnou tři někde, když jsou v hospodě, ale na veřejnosti to nepřipadá v úvahu. (...) To se nám stalo jednou úplně na začátku, že jsme jeli tramvají a bavili jsme se česky a seděla tam nějaká babička a najednou přišla k nám a dala nám 10 marek a říkala, my jsme vám za války ublížili. A to mě šíleně překvapilo, protože jsem si v duchu říkal, jak mně mohla nějaká babička ublížit... Ale tenhle pocit viny, ten tam je někde zakořeněnej a předává se to z generace na generaci. (...) Přestože tady člověk žije tak dlouho, tak ho v některých případech berou jako cizince a to má pak člověk větší volnost v tom, co říká. Že právě může člověk říct věci o válce, který by si Němec nedovolil říct.“

Pro Jiřího je otázka společensky „zakázaných témat“ klíčová. Vyjadřovat se ke společenským tématům a k dění ve společnosti je totiž součástí jeho práce. I Jiří má ale se společenskými tabu stejné zkušenosti jako jiní emigranti. Uvědomuje si, že o některých tématech se ve společnosti nemá mluvit, že existuje určitá hranice, která se nemá překračovat, ale zároveň cítí, že společnost je k němu v tomto směru tolerantní a dovoluje mu tuto hranici překročit: „Společnost mě omezuje v tom, že mi nutí, že se některé věci prostě nesmějí říct. Třeba v mé práci jsou některá tvrzení, která nejsou politicky korektní, která se prostě nesmějí používat, nebo není žádoucí je používat. A já je i přesto používám, ale uvědomuji si tu neobvyklost toho, že takhle vystupuji. Když hovořím o otázkách Amerika a Německo, o zahraniční politice, Německo jako druhý nejsilnější exportér potřebuje ofenzivní zahraniční politiku s projekcí moci, ale to je nežádoucí, o tom se nemluví, stejně jako se doposud nekritizovali cizinci, kteří se nebyli ochotní integrovat, a teď to začíná, teď přitahuje. Zrovna tak jsou politicky nekorektní názory a postoje, které já zastávám, já už jsem tím známý, to je ten, co říká, co si myslí, kterež říká i nepohodlný věci. Ale ten systém to toleruje, není to ohrožení, není to nebezpečný, je to svým způsobem výhoda, protože mě to odlišuje od toho main streamu.“

d. Společenská pravidla a normy

Stereotypní představa německého národa jako národa dochvilných, spolehlivých a pořádných lidí přetrvává i v myslích respondentů. Ti říkají, že na zmíněné „německé ctnosti“ (Deutsche Tugenden) byl v 60. až 80. letech, kdy do Německa přišli, kladen veliký důraz (od té doby se situace podle jejich slov změnila) a že i oni se snažili tato pravidla chování dodržovat. Většinou se shodli, že rozuměli nutnosti a výhodnosti jejich dodržování, že jim tato pravidla vyhovovala a že jim proto jejich převzetí nečinilo žádné potíže. Např. Jiří si o tom myslí: „Tomu, co se nazývá spolehlivost, dochvilnost, korektnost, tomu jsem se rád přizpůsobil, to mi vyšlo vhod a vždycky mi vadilo

v Čechách, že to tak nebylo... Já už jsem asi tak geneticky uzpůsobený dbát na sebe a chovat se pokud možno příjemně a korektně vůči ostatním... Když jsem žil ještě v Čechách, tak mi tam tohle chybělo a tady jsem to pak přivítal.“ A podobného názoru je také Jaroslav: „Takovou tu přesnost a dochvilnost, to jsme taky převzali, ať už nevědomě nebo vědomě, děláme to prostě tak a vidíme, že je to tak dobře. Když sem přijede někdo z Čech, tak to potom jenom koukám, co si dovolí...“ A v podobném duchu se vyjádřil také Jan: „To je možná privátní záležitost, že člověk takhle chce žít a žije takhle. Takže Německo s tou svojí přesností mi do toho mýho schématu, kterej já mám rád, zapadlo.“

Podobně si čeští emigranti osvojili také hodnoty vztahující se k práci. Obecně říkali, že v Německu si lidé práce více váží a i pracovní vztahy – přísné dodržování i neformálních dohod, korektní vztahy mezi zaměstnanci a jejich nadřízenými i mezi obchodními partnery – jsou na mnohem vyšší úrovni než v tehdejší Československu.

Jako další kulturní odlišnosti, které jsou pro Němce typické, uváděli respondenti např. šetření životního prostředí (v Německu se důsledně třídí odpad, šetří se elektřinou, vodou apod.), nepřecházení na červenou a péče o okolní prostředí (Jiří o tom říká: „Když máte barák a nesekáte často trávník, tak vaši sousedi přijdou a řeknou: ‚A neměl byste posekat trávu?‘ (...) To je pro Německo typické, že se koukají, jestli jim nelétají semena něčeho, co nechtějí mít, od souseda, který neseká trávu.“ A Gabriela má takovéto vzpomínky: „Když mamka hodila přes zábradlí na balkon peřiny, aby vyvětraly, tak za ní přiběhla teta a řekla: ‚Tady šli nějaký lidi okolo a zazvonili u nás a řekli mi, abych ty peřiny zase uklidila zpátky, protože to se tady nedělá.‘“).

Většinou respondenti říkali, že považovali za samozřejmost se v těchto kulturních zvyklostech nové společnosti přizpůsobit. Např. Gabriela si o tom myslí: „Každá společnost má svá pravidla, a když se dostanu do jiné společnosti, tak se snažím ta pravidla přijmout. Ta svá pravidla taky můžu prosazovat, ale... Člověk tak nějak chce, aby to fungovalo s těmi lidmi, tak se s nimi musí domluvit, ať jde o větrání peřin nebo o jakékoli jiné věci.“ A podobný názor zastává také třeba Eva:

„Člověk se musí přizpůsobit životu té společnosti, ve které žije. To je můj názor a myslím si, že je správný. Protože nemůžu očekávat, že Němci padnou na zadek, protože sem přišla nějaká Nováková...“ Rozdíly mezi českými a německými kulturními zvyklostmi jsou navíc většinou tak malé, že není problém se těm německým přizpůsobit, jak tvrdí např. Jarmila: „Za prvé jsem se chtěla přizpůsobit a za druhé na něco úplně jiného jsem stejně nenarazila.“ V některých německých zvyklostech našli čeští emigranti dokonce zalíbení, a přijali je proto rádi, jako třeba Jiří: „Takovou drobnou kulturní odlišností je v Německu třeba nedělní odpolední kafe – Nachmittagskaffee, to je takové německé five o'clock tea, taková kulturní vymoženost. V Čechách to v téhle formě není. Mně to nepřišlo na obtíž to přijmout, protože mám rád sladké, koláč si dám vždycky, takže s tím nebyl žádný problém. Bylo to trošičku něco nového, ale já jsem to rád přijal.“

Na druhé straně však čeští emigranti řadu vlastností na německé společnosti také kritizovali. Jedna část kritiky se týkala společenských hodnot a norem spojených s kapitalistickým systémem (emigranti ve srovnání s československým socialismem tehdejší doby kritizovali Německo jako konzumně orientovanou, horizontálně silně hierarchizovanou společnost). Marta se domnívá: „Tady už neexistuje žádná morálka, tady hrajou jedinou roli peníze. Už ani politici nedělají politiku, ale přizpůsobují se jen finančnímu kapitálu.“ Další část kritiky se týkala německého snobismu, Gabriela o tom vypráví: „Já jsem měla takový pocit, když jsem přišla do Německa, tehdy to bylo přímo do Bavorska, že je tam hrozný snobismus. Že se muselo navenek pořádně něco prezentovat, šatičky, auto a takovéhle věci, i když si to třeba kolikrát nemohli ani dovolit. Všechno, co se prezentovalo navenek, muselo být „eňo ňuňo“, i když pak třeba na druhé straně se zadlužovali, šlo to na úkor přátelství a tak podobně.“ A Marta k tomu dodává: „To tady hraje velikou roli, co máte. Já tady znám jednoho českého lékaře, který se strašně zadlužil, protože si koupil jachtu, a pak říkal, že to nevydrží, že to nedokáže splatit, a tak naříkal, a já jsem se ho zeptala, proč si tu jachtu tedy koupil, a on řekl: „No musel jsem, protože všichni doktoři tady mají jachtu.“ To znamená, že on, když se chtěl přizpůsobit té společnosti, ve

kteře on je, tak si musel za strašný peníze koupit jachtu, protože zřejmě lékař bez jachty to tady není správnej lékař. (...) Taky titul tady dělá strašně moc. Majitelé domů si strašně potrpí na to, aby na zvonkách byly jména samejch doktorů a profesorů. To mně říkal jeden kamarád, co právě má tu profesuru: ‚To si neumíš představit, to sice není k ničemu ten job, ale jak já teď lehce dostanu byt... Už jenom proto by sis ten titul měla udělat.‘ “ A v neposlední řadě Češi kritizují některé prvky německé mentality: „Němci jsou daleko rezervovanější a strnulejší. (...) A nemaj smysl pro humor a nedokážou se zasmát sami sobě. A pořád si namlouvaj horší situaci, než jaká je. Tady si to lidi dost dramatizujou, tady se pořád vykládá, jak se zdražuje a kolik je nezaměstnanejch. (...) Ale zase nikdy nebylo tolik peněz v bankách a nikdy ještě takhle nestoupal počet cest do zahraničí... Vždyť pokud jezdí lidi autem, pokud jezdí na prázdniny, tak to pořád ještě není taková katastrofa.“ A Ivana si myslí: „Věc, která mně tady strašně vadí, je, že tady máme periodicky každé dva roky nějakou katastrofu. Každé dva roky je tu nějaká katastrofa, kterou rozšiřují noviny šíleným způsobem, všichni jsou v panice, apokalypsa se blíží... Pak se tady ta blížící se katastrofa nějakým způsobem rozplyne, ale během čtrnácti dnů se objeví nová. Tady jsou ti lidé na to strašně chytlaví... Já mám to srovnání s Francií, tam se žije, kdežto tady... (...) Tady je jedna tsunami za druhou. A to jde trochu na nervy... Lidi by se tady mohli víc smát, si říkám, větší pohoda by jim neškodila.“

Ať už v jednotlivých případech respondenti pocítovali větší nebo menší neformální společenský tlak - v otázkách hodnotové orientace téměř žádný, v otázkách symbolického vyjádření svého společenského postavení („lékař bez jachty není správnej lékař“) poněkud větší, respondenti se v závěru shodli na tom, že sever Německa a zvláště jeho dvě největší města, Berlín a Hamburk, jsou natolik liberální a tolerantní, že pokud emigranti s něčím nesouhlasí, pokud se v něčem opravdu nechtějí přizpůsobit, tak nemusí. To, co považují v životě za důležité, co chtějí a nechtějí mít, jak chtějí nebo nechtějí žít, to je jejich soukromá záležitost, do které jim nikdo „nemluví“.

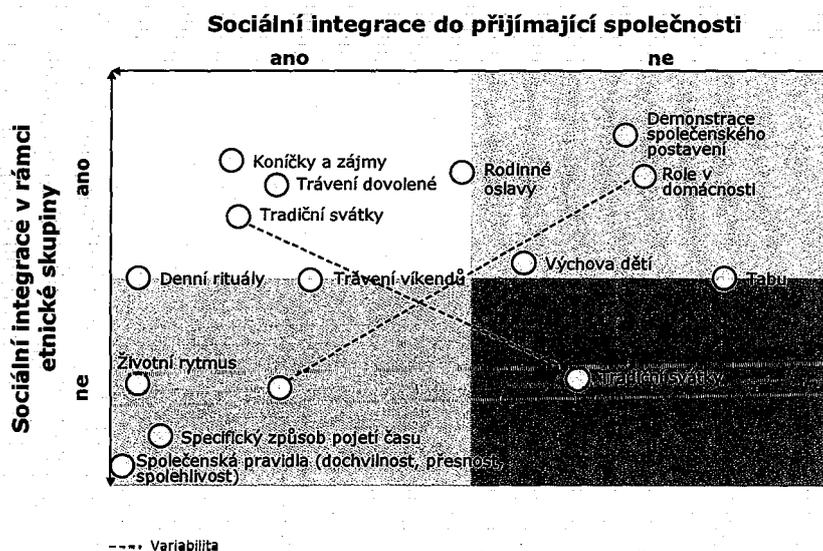
Ještě jednou však připomínám, že tento otevřený a tolerantní přístup se týká zřejmě opravdu jen severu Německa. Např. v Bavorsku je

podle výpovědí respondentů situace jiná. Tam žijí lidé po dlouhá léta stále stejným způsobem a nejsou zvyklí na cizí vlivy, takže i tolerance vůči cizímu je tam mnohem menší. A také lidé jsou tam pod mnohem větším vzájemným dohledem a vzájemnou kontrolou. Respondenti často uváděli, že na severu Německa jsou ve svém chování mnohem svobodnější než na jihu, kde by jim podle jejich mínění „netolerovali nic“, tam by tlak k přizpůsobení pociťovali mnohem větší. Např. Gabriela Bavorsko právě kvůli tomu, že tam žili jinak, než jí se líbilo, že si dávali záležet na jiných principech, než které ona pokládala za důležité, a že jí zároveň „nedovolili“ žít po svém, opustila a přestěhovala se do mnohem „špinavějšího a rychlejšího, ale zato liberálnějšího“ Berlína, kde je dnes spokojená.

Čeští emigranti pokládali za samozřejmost, že společenská pravidla a normy přijímající společnosti musí z velké části přijmout. Svou situaci většinou připodobňují k návštěvníkům, kteří se musí svým hostitelům přizpůsobit a nemohou očekávat, že se hostitelé budou přizpůsobovat jim.

Řadu „nových“ pravidel přijali rádi, pouze několik „denních maličností“ přijali s menší rezervovaností - „aby neměli problémy“. Ale právě proto, že šlo jen o drobnosti, nedošlo v těchto případech k žádnému sebezapření. Pokud však skutečně došlo k některým zásadním rozporům mezi tím, jak chtějí emigranti žít a jak žije většinová společnost (resp. jejich okolí), respondenti uváděli, že to jejich okolí bylo natolik tolerantní a liberální, že se proti jeho společenskému tlaku mohli ubránit a mohli si zachovat svůj životní názor.

Obr. 8. Zařazení do kulturního systému společnosti



4.3.4 Interakce a identifikace

Jak bylo řečeno již v oddíle věnovaném síle etnické komunity, čeští emigranti většinou v zahraničí své krajany záměrně nevyhledávají a v žádném případě se neuzavírají do své komunity. Také díky tomuto faktu se většině emigrantů podařilo navázat s německými obyvateli přátelské vztahy. Po emigraci našli přátele z řad majoritní společnosti, na které se mohou spolehnout a mezi kterými se cítí dobře „ukotveni“. V mnoha případech došlo dokonce k interetnickému sňatku, který Hartmut Esser považuje za vrchol integrace imigrantů do přijímající společnosti na úrovni mezilidských vztahů. Jen pár emigrantů uvedlo, že německá mentalita jim v mezilidských vztazích jednoduše „nesedne“ a že zřejmě proto skutečné přátele v Německu nenašli a skutečně blízké lidi, s kterými si rozumí, mají jen mezi Čechy žijícími v Čechách. I tito respondenti však říkají, že nehledě na ta nejbližší přátelství se jim podařilo v Německu dobře „zakotvit“. Mají tam práci, mají tam své

bydlení a sousedé je přijímají velmi vlídně. I když tedy mezi Němci nemají své nejbližší přátele, nežijí v izolaci od německých obyvatel.

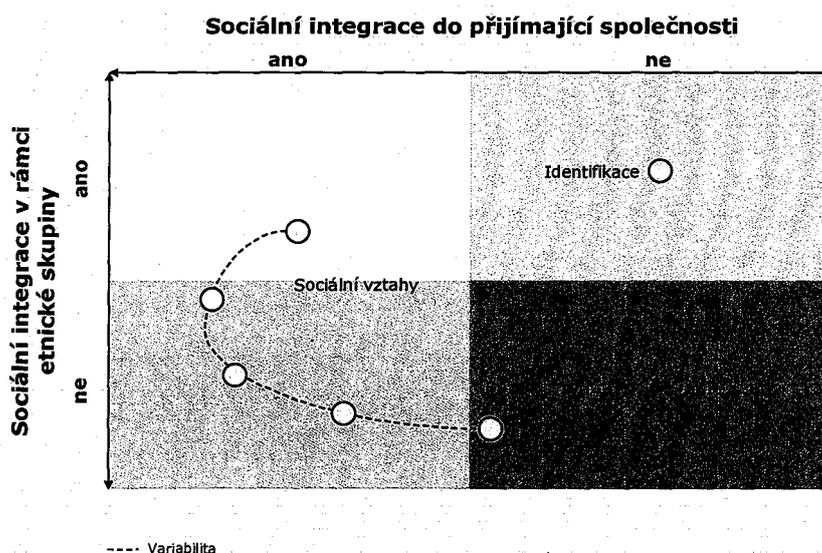
Ačkoli tedy všichni respondenti našli v Německu určité *zázemí* (někteří přitom zdůrazňovali, že nenašli *zázemí* v Německu obecně, ale v tom kterém městě, kde skutečně žijí: „Ne že nemám problém žít v Německu, já nemám problém žít v Hamburku,“ říká Irena), a tedy dejme tomu na základní úrovni se tam všichni cítí dobře usazeni, po stránce citové už to není tak jednoznačné. Jestli emigranti našli v Německu *skutečný domov*, jestli se tam *cítí doma*, se liší opět případ od případu. Záleží přitom do značné míry na jejich psychické dispozici – někdo „situaci emigranta“, s kterou se váže i pocit *vykořeněnosti*, snáší lépe a někdo hůře. Řada respondentů, mezi nimi např. Jarmila, jednoznačně prohlašuje, že se cítí jako doma už v Německu: „Tady jsem doma. Když můj muž zemřel, hodně lidí se ptalo: ‚A vrátíš se zpátky?‘ A já jsem odpovídala, že nevím, proč bych to dělala. Já jsem tady doma, tak proč mám jít někam, co je pro mě cizí?“ Ale jsou i tací, kteří silně pociťují, že o ten *skutečný domov* emigrací přišli. Anna o tom říká: „To je problém všech emigrantů, že člověk není doma ani tam, ani tady. (...) Tady se cítím Češkou a tam... (*chvíli přemýšlí*)... tam se taky cítím Češkou, ale už né tak docela, protože jsem 40 let žila jiný život než oni.“ A podobně situaci chápe i Jaroslav: „Když jdu do Česka, tak si říkám, že jedu domů, a když jedu z Česka sem, tak řeknu taky, že jedu domů. Tady nás nikdy nevezmou Němci jako za Němce a obráceně už taky ne. Takže je to špatný. Když se jednou vrátím domů do Čech, budu doma Čech cizincem.“ Nebo Ivana: „Opustit rodinu, to bylo strašný. Já jsem cítila leta letoucí pocit těžké vykořeněnosti. A myslím, že je to takhle doživotně, že člověk nakonec není nikde opravdu doma.“ Ačkoli tedy Češi v Německu mluví bez problému německy, pracují tam, mají německé přátele a v některých případech dokonce německou rodinu, *skutečný domov* tam v některých případech nenalézají. Po stránce emocionální se dál cítí Čechy (popř. Moraváky), anebo – a zde je možné zaznamenat posun k postnacionálnímu myšlení – Evropany. V každém případě mluví o tom, že považovat se za Němce by byla obrovská lež. Ivana říká: „Já jsem Češka, to nejde, abych byla Němka. Už protože my

nemáme tu jejich historii. Teď to řeknu banálně, ale pro moji generaci je to strašně důležité, my jsme neměli Hitlera. A to znamenalo tu naši generaci těžkým způsobem, protože všichni naši rodiče byli ve válce. My nemáme jejich hodnoty, jejich tradice, to všechno... Já jsem Češka s německým pasem, která žije 25 let v zahraničí.“

Jakkoli se čeští emigranti v míře kontaktů na původní obyvatele liší (někteří se stýkají téměř výhradně s Němci, někteří mají mezi svými nejbližšími spíše Čechy a někteří zase říkají, že své přátele podle národnosti nerozlišují, a stýkají se s Čechy, Němci, ale i lidmi jiného původu), obecně se dá říci, že jsou do místní sociální sítě dobře zahrnuti. Původního obyvatelstva se nijak nestrání a nemají s ním také žádné zásadní konflikty.

Po emocionální stránce se v naprosté většině případů cítí i po letech v zahraničí Čechy a svou národní identitu, svoje češství, si uvědomují v kontrastu s okolním německým prostředím možná ještě víc, než kdyby žili v Čechách.

Obr. 9. Interakce a identifikace



5. Závěr⁴⁵

Na základě teorie A. Portese aplikované na situaci českých emigrantů, kteří opustili Československo v období normalizace, je možné učinit závěr, že všechny tři základní podmínky pro jejich integraci do německé společnosti (přijetí imigrační politikou a veřejným míněním a intenzita jejich etnické komunity), stejně tak jako čtvrtá „dodatečná“ podmínka (podobnost společenských systémů), byly splněny. Působily v jejich případě buď přímo *proasimilativně* (v případě imigrační politiky a síly etnické komunity), nebo ve smyslu *mnohonásobné inkluze* (v případě kulturní podobnosti – česká a německá kultura jsou si natolik podobné, že můžete přijmout určité znaky přijímající společnosti a zároveň si zachovat znaky země původu – a veřejného mínění – čeští emigranti budou vždycky *jini*, ale to neznamená, že *horší*). Objektivně jim nebyly kladeny žádné závažné překážky v tom, aby se zařadili mezi německé obyvatele.

Následná část studie ukázala, že emigranti tento předpoklad z velké části naplnili.

Přestože po *jazykové stránce* jsou na odlišné úrovni, všichni ovládli jazyk do té míry, že mohou vykonávat povolání, pro které byli vyškoleni. V zásadě jsou všichni bilingvní a převažující typ integrace je tedy *multinásobná inkluze*.

Kvalifikovanou práci nakonec získali všichni – všichni se etablovali a všichni dosáhli minimálně takové pracovní pozice, které by dosáhli i ve své zemi původu. Pouze ženy měly v některých případech na pracovním trhu horší postavení. I v případě kvalifikované práce se tedy jedná o *multinásobnou inkluzi* jako převládající typ jejich integrace.

Právní zákony přijímající země přijali všichni s nevyhnutelnou nutností. V tomto případě se tedy plně *asimilovali*.

Česká a německá společnost se z hlediska *kultury* zásadně neliší. Základní podobnost je mezi nimi tak silná, že emigranti ve většině případů žádný formální ani neformální tlak ze strany společnosti k tomu,

⁴⁵ Vzhledem ke kvalitativnímu charakteru práce lze uvedené závěry pokládat „jen“ za hypotézy, jejichž platnost pro cílovou populaci by musela být ověřena kvantitativním sociologickým výzkumem.

aby změnilí svoje chování, nepociťovali. Jako jediný případ, ve kterém čeští emigranti – především ženy – vnímali, že je jim nějaký způsob chování ze strany společnosti vnucován, byl v oblasti rodinného života – tradiční rozdělení rolí má v Německu stále silné kořeny a alternativní přístupy nejsou okolím často tolerovány. Kromě tohoto jediného případu je však většina německých kulturních hodnot a norem ve varianci toho, na co byli čeští emigranti zvyklí ze země svého původu. Proto se emigranti v řadě ohledů nemuseli měnit, nebo pro ně nebyl problém se změnit, nebo dokonce změnu přivítali. Na druhou stranu, i když se v některých ohledech nepřizpůsobili, okolí to více méně (až na ten jeden zmíněný případ rodinného života) tolerovalo. Čeští emigranti chápou Německo (zvláště sever Německa) jako velmi otevřenou a svobodnou zemi, která sama o sobě nevytváří na své občany žádný veliký tlak směrem k homogenizaci, ale naopak jim ponechává obrovskou míru svobody, ponechává jim obrovský prostor ke své seberealizaci. Německá společnost, stejně jako každá jiná společnost, omezuje v jistých ohledech jednotlivce, ale tato omezení se podle respondentů týkají v Německu jen veřejného života, zatímco ve svém soukromí se mohou všichni chovat zcela podle svých přání a představ. Respondenti trvali na tom, že Německo je svobodná země, kde je stále možné si prosadit svůj způsob života (proto sem koneckonců často přišli, aby se mohli chovat svobodně).

Čeští emigranti tedy některé momenty z kultury přijímající země přijali, jiné nikoli, ale v zásadě se nikdy nedostali (kromě zmíněné představy o rodinném životě) do konfliktu se společností.

Co se týče zařazení českých emigrantů do *místní sociální sítě*, i přes její obrovskou variabilitu je možné za způsob integrace pokládat *multinásobnou inkluzi* nebo *individuální asimilaci*.

V jediném bodě – na *emocionální úrovni* – převažuje u českých emigrantů identifikace se zemí původu, a tedy typ integrace *individuální segmentace*.

Převažující typ integrace českých emigrantů období normalizace do německé společnosti lze označit za hraniční mezi *mnohonásobnou*

inkluzí a individuální asimilací. Pouze v případě identifikace se systémem jasně převládá individuální segmentace.

Výsledný způsob integrace českých „posrpnových“ emigrantů do německé společnosti dokazuje, že emigranti se mohou zařadit do přijímající společnosti takovým způsobem, že v nové zemi najdou zázemí, práci, přátele, že se tam mohou realizovat a žít plnohodnotný život, aniž by přitom přestali být sami sebou.

Tento proces je však dlouhodobý a vyžaduje obrovský vklad jak ze strany imigrantů, kteří musí projevit snahu se zařadit a v určitých ohledech musí umět ustoupit ze svých zvyklostí, tak samozřejmě ze strany přijímající společnosti, která musí imigrantům poskytnout svou podporu a především jim musí věnovat obrovskou dávku tolerance.

6. Literatura

- Bade, K. J.: „Migration History.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001.
- Bade, K. J.: *Evropa v pohybu: evropské migrace dvou století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- Brettell, C. B., Hollifield, J. F.: *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York and London: Routledge, 2000.
- Castles, S.: „Migration: Sociological Aspects.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001.
- Esser, H.: „Does the New Immigration Require a New Theory ...?“ *MZES Arbeitspapier 71*, 2003.
- Esser, H.: Welche Alternativen zur „Assimilation“ gibt es eigentlich? *IMIS – Beiträge 23*, 2004.
- Kosová, L.: „Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku.“ In Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha: Karolinum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000.
- Lee, E. S.: „A Theory of Migration.“ *Demography* (3) 1, 1966.
- Massey, D. S.: „Theory of Migration.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, 2001.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E.: *Worlds in Motion: International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- Nešpor, Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2002.

- Nešpor, Z. R.: „Reemigrace českých západních emigrantů v 90. letech 20. století z hlediska ekonomické sociologie.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 1, 2005.
- Nešpor, Z. R.: „České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium.“ *Soudobé dějiny* 2, 2005.
- Portes, A. (ed.): *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, 1995.
- Rabušic, L., Burjanek, A.: *Imigrace a imigrační politika jako prvek řešení české demografické situace?* Dostupné z: http://www.vupsv.cz/Rabusic_Imigracni_politika.pdf, 2003.
- Schmitter Heisler, B.: „The Sociology of Immigration: From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena.“ In Brettell, C. B., Hollifield, J. F.: *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York and London: Routledge, 2000.
- Szklorz, R.: *Böhmische Dörfer und mehr... Tschechen und Slowaken in Berlin*. Berlin: Die Ausländerbeauftragte des Senats, 2000.
- Tigrid, P.: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor, 1990.
- Trapl, M.: „Česká politická emigrace ve 20. století (1914 – 1989): Srovnání generací“. In Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha: Karolinum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000.
- Ulč, O.: „Profil a motivy uprchlíků poslední komunistické vlny.“ In Hrubý, K., Brouček, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha: Karolinum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, 2000.